ज्ञानदीप लावू जगी

पुणे नगर वाचन मंदिर

स्थापना : ७ फेब्रुवारी १८४८

email : pnvm1848@gmail.com
www.punenagarvachan.org

पुस्तकाचे नाव : राजव्यवहारकोश

लेखक : रघुनाथपंडित

प्रकाशक : श्री शिवाजी छापखाना, पुणे

प्रकाशन वर्ष : १८८०

मूळ ग्रंथ प्रत : शिक्षण प्रसारक मंडळी, पुणे

पुणे नगर वाचन मंदिर

अंकेक्षण (डिजीटायझेशन) प्रकल्प
अंकेक्षण रूपांतर - २०१९

म. म. दत्तो वामन पोतदार

ग्रंथ संग्रह

दुर्मिळ ग्रंथ

(हे पुस्तक अत्यंत जपून हाताळावे)

जि. प्र. मंडळी कार्यालय,
शारदा सभागृह,
स. प. महाविद्यालय आवार,
पुणे-३०.

म।५०२४

72

463

कै. म. म. द. वा. पोतदार
ग्रंथ संग्रह

कै. डॉ. म. द. वा. पोतदार
ग्रंथ संग्रह

श्री

रघुनाथपंडित विरचित

राजव्यवहारकोश.

हा

अनेक प्रतींवरून शुद्ध करून प्राकृत शब्दां-
ची सूचि व कठिण शब्दांवर टीपा यां-
सहित प्रकाशित केला.

तो 'श्री शिवाजी' छापखान्यांत छापिला.

पुणें.

शके १८०२

किंमत सात आणे.

रघुनाथपंडित विरचित

राजव्यवहारकोश.

हा

अनेक प्रतींवरून शुद्ध करून प्राकृत शब्दां-
ची सूचि व कठिण शब्दांवर टीपा यां-
सहित प्रकाशित केला.

तो 'श्री शिवाजी' छापखान्यांत छापिला.

पुणें.

शके १८०२

किंमत सात आणे.

मा५०२८

विषयानुक्रम.

विषय — पृष्ठें

उपोद्घात—(अ)—(ऋ)

राजवर्ग .... १— ३

कार्यस्थानवर्ग .... ४— ७

भोग्यवर्ग .... ७—१०

शस्त्रवर्ग .... १०—१२

चतुरंगवर्ग .... १२—१५

सामंतवर्ग .... १५—१६

दुर्गवर्ग .... १६—१८

लेखनवर्ग .... १८—२७

जनपदवर्ग .... २७—३०

पण्यवर्ग .... ३०—३२

असंस्कृत शब्दांची सूचि— .... ३३—४६

टीपा .... ४७—४९

शुद्धिपत्र ५०

उपोद्‌घात.

१. हा कोश श्री० छत्रपति शिवाजी राजे भोंसले यांच्या आज्ञेवरून वे० शा० सं० रा० रघुनाथ नारायण अध्वरी पंडितराव यांणीं रचिला. ह्याच्या रचनेचा काल सुमारें ई० सन १६७५।७६ हें साल होय.

२. शिव छत्रपति यांचा स्वदेशाभिमान नेहमी जागरूक असून त्यांनीं स्वराज्य स्थापिलें ह्या गोष्टी तर सुप्रसिद्ध आहेत. परंतु अशा धामधुमीच्या व दंगलीच्या काळांतही त्यांणीं स्वदेशांतील लोकांत विद्येची अभिवृद्धि व्हावी व स्वभाषा ऊर्जित अवस्थेस यावी ह्या गोष्टींकडे अगदींच लक्ष पोंचविलें नाहीं असें नाहीं. यथाशक्ति व यथावकाश त्यांचा ह्या कामीं उद्योग चालू होताच. दरवर्षी अमुक खंडी धान्य अगर अमुक पैका पोंचवून व कधीं कधीं इनामें देऊनही त्यांणीं लोकांकडून विद्याभ्यास करविला अशाविषयीं दाखले सांपडतात. स्वभाषेच्या सुधारणेच्या प्रयत्नाबद्दल तर हा कोश प्रत्यक्ष साक्ष देत आहे. हा कोश त्याकाळीं विद्यावृद्धीच्या व भाषेच्यासंबंधानें जो यत्न व जी खटपट तेव्हांच्या समजुतीप्रमाणें सुरू होती त्यांचा एक अमोलिक दुर्मिळ अवशिष्टांश उरला आहे असें ह्मणतां येईल.

३. प्रथम प्रकाशक काशिनाथ गंगाधरजी ह्मणतात, "हा कोश शिवाजी राजानें स्वतां आपल्याला मराठी भाषेचें ज्ञान प्रौढ आणि विद्वान लोकांप्रमाणें बोलतां येण्यासारखें व्हावें येवढ्याकरितां मुद्दाम करविला." काशिनाथजींस कोशाच्या ह्या मूळ पीठिकेबद्दल कोठें प्रमाण मिळालें असेल तें असो. ऐतिहासिक ग्रंथांत तर ह्याचा उल्लेख असल्याचें कोठें आमच्या आढळांत नाहीं. शिवाय शिवाजी राजांस बाळपणांपासून ब्राह्मणांचा सहवास, पुराण ऐकण्याची

त्यांची आवड, रामदास, तुकाराम ह्यांच्या सारखे त्यांचे गुरु—अशा गोष्टींचा क्षणभर विचार केला ह्मणजे "प्रौढ आणि विद्वान अशा लोकांप्रमाणें बोलतां यावें" ह्याकरितां त्यांस अशा कोशाची जरूर होती असें मुळींच संभवत नाहीं. ज्याचे बालपणापासून बहुतेक सर्व दिवस विद्वानांशीं वागतां व बोलतां गेले, तो साधारण कुळंबटाप्रमाणेंच बोलत असे, असें कल्पिणें—आणि तें पुनः शिवाजी राजासारख्या सुबुद्धिमान् पुरुषाविषयीं—ह्मणजे फारसें सुसंगतिक दिसत नाहीं. शिवराजाचे वेळीं ह्या सर्व महाराष्ट्र देशभर स्वधर्माविषयीं व स्वदेशाविषयीं अभिमान, आणि परकीय लोकांविषयीं व त्यांचे धर्माविषयीं जो द्वेष जागृत झाला होता त्याजकडे लक्ष पोंचविलें ह्मणजे ; व कोणत्याही लोकांचे स्वराज्य झालें असतां स्वभाषेचा प्रसार करण्याची जी त्यांची साहजिक प्रवृत्ति आज हजारों वर्षांच्या इतिहासांत जिकडे तिकडे दृष्टीस पडते, ती मनांत आणिली ह्मणजे; ह्या कोशाचा मूळ उद्देश निराळाच दिसूं लागतो. मुसलमानांच्या प्राबल्यानें पुष्कळ फारशी, आरबी व उर्दु वगैरे शब्द मराठी भाषेंत मिसळून गेले होते, त्या यवनी शब्दांच्या स्थळीं संस्कृत पर्याय योजून ते परिपाठांत आणण्याचा ह्या कोशाचा मूळचा आशय दिसतो. राजश्री काशिनाथजीही ह्मणतात कीं, "हा कोश शिवाजी राजाच्या वेळेस गृहस्थ व दरबारी लोक हौशीनें मुखपाठ करीत असत अशी दंतकथा आहे." खेरीज पेशवे वगैरे अष्टप्रधानांचीं व दुसरे किरकोळ कामगारांचीं व कारखान्याचीं जुनीं नांवें बदलून त्यांस संस्कृत नांवें राज्याभिषेकाच्या वेळेसच योजिल्याचें आपण इतिहासांत वाचितों व त्याप्रमाणें तीं बरींच परिपाठांत आलेलींही पहातों. तसेंच महाराष्ट्र भाषेंत येऊन पाहिजे तसा दांडगावा करण्यास मुसलमानी शब्दांस या कालापासून मोठा प्रतिबंध झाला असेंही इतिहासांतरीं लेख सांपडात.

---

१. प्रस्तुतकाळच्या शिक्षणक्रमाचाही झोंक असाच आहे हें येथें सांगितलें पाहिजे असें नाहीं.

ह्या सर्व गोष्टींवरून यवनी शब्दांचा उच्छेद करून गीर्वाण पर्याय त्यांच्या स्थळीं परिपाठांत यावे असाच हेतु कोशकारांचा असावा असें सिद्ध होतें. कोश निर्माण झाल्यानंतर महाराजांचे इहलोकीं आणखीं कांहीं वर्षे वास्तव्य झालें असतें तर ह्या मूळ उद्देशाचा प्रभाव आणखीही आपले दृष्टीस पडला असता. परंतु हा कोश करविल्यावर थोडेच वर्षांत महाराज परलोकवासी झाले, आणि त्यांणीं केलेल्या संकल्पांपैकीं पुष्कळ तसेच्या तसेच राहिले त्याप्रमाणें हाही मागें पडला. त्यांच्या पश्चात् त्यांचे ज्येष्ठ चिरंजीवांस अशा गोष्टींची जरूर असल्याचें कोठें ऐकिवांत नाहीं. त्यांस त्यांचे कलुषे कबजी सांगतील ती पूर्वदिशा होती. कबजींचे ऐकून ह्मणा किंवा स्वस्फूर्तीनें ह्मणा, त्यांनीं जुनीं माणसें ज्यांचे आंगांत शिवाजीच्या वेळीं स्वदेशाभिमान वगैरे जागृत झालेला होता तींहीं बहुतेक नाहींशीं केलीं. कनिष्ठ चिरंजीव राजाराम यांचा सर्व काल धामधुमींत व पळापळींत जाऊन शेवटही त्यांतच झाला. पुढें शाहू राजे सिंहासनारूढ झाल्यानंतर अशा गोष्टींची व्यवस्था लागावयाची तो त्यांस दिल्लीपतीच्या घरीं यवनी शीक्षण मिळाल्यामुळें व यवनी दरबाराच्या थाटामाटानें त्यांचे डोळे दिपून गेले असल्यामुळें त्यांस जे जे यवनी प्रकार ते ते प्रिय होऊन बसले होते. ह्यामुळें भाषेंत सामील झालेल्या यवनी शब्दांचें निःसारण करण्याचें एकीकडेच राहून त्यांच्या कारकीर्दींत नवे यवनी शब्दही भाषेंत सामील झाले. खेरीज त्यांच्या कारकीर्दींत मराठेशाहीचा जोर यवनांच्या सत्तेंतील मुलखांत फार झाल्यामुळें जसे जसे यवनांशीं प्रसंग जास्त येत चालले तसें तसें यवनी शब्दांस आमचे भाषेंत सामील होण्यास ज्यास्तच फावलें. व तेव्हांपासून यवनी शब्दांस फांटा देण्याचें जें मागें पडलें तें पडलेंच.

---

२. यवनी शब्द पुढें आणखीं भाषेंत आले अशाविषयीं प्रमाण पाहण्यास लांब जाणें नको. ह्या कोशांत न गुंफिलेले असे पुष्कळ यवनी शब्द मराठी ग्रंथांत व कोशांत सांपडतात.

आतां वर जें मूळ उद्देशाविषयीं लिहिलें त्यावरून ह्या कोशाची ही आवृत्ती काढण्यांत आमचाही आशय तसाच असेल असें कदाचित् कोणाच्या मनांत येईल. परंतु वस्तुत: तशी गोष्ट नाहीं. मूळ उद्देशाहून अमचा आशय अगदीं भिन्न आहे. कोशकारांचा उद्देश यवनी शब्दांचे उन्मूलन करून त्यांच्या जागीं संस्कृत शब्दांचें आरोपण करावें हा दिसतो. आमचा आशय यवनी शब्द जे यदृच्छेनें आज भाषेंत सामील झालेले आहेत त्यांचें तसेंच परिपोषण करून त्यांस फलद्रूपतेस आणावें, ह्मणजे हल्लीं जी त्यांची पायमाली व अव्हेर चालला आहे तो दूर होऊन ते जास्त प्रचारांत यावे, असा आहे. हल्लीं युनिव्हार्सिटींच्या परिक्षांमुळें संस्कृताचें प्राबल्य या देशांत बरेंच वृद्धिंगत होत असल्या कारणानें महाराष्ट्र भाषेंत रूढ होऊन बसलेल्या यवनी शब्दांच्या स्थळीं संस्कृत पर्यायांचा जो जिकडे तिकडे प्रयोग होत आहे, तो कमी व्हावा व या जुन्या यवनी वतनदारांच्या हक्कांचा मराठी भाषेच्या कैवाऱ्यांच्या न्यायासनापुढें पूर्ण विचार होऊन त्यांस न्याय मिळावा असा ही आवृत्ति काढण्यांत आमचा आशय आहे. ज्या काळीं हा कोश निर्माण झाला त्या कालाच्या स्थितीहून हल्लींच्या कालची स्थिति अगदीं भिन्न आहे. त्या कालीं स्वधर्माविषयीं जी आस्था व स्वराज्य स्थापिण्याविषयीं जी उत्कंठा उत्पन्न झाली होती तिच्या अनुरोधानें तेव्हांचे लोक यवनी शब्दांचा उच्छेद करण्यास प्रवृत्त झाले तें ठीकच. परंतु सांप्रत अजाव्याघ्र सर्पनकुलादि सत्वें परस्पर वैरभाव सोडून जेथें स्वस्थपणें विहार करीत, अशा वशिष्ठाश्रमा सारखी आमच्या देशाची स्थिति झाली आहे. अशा स्थितींत मुसलमान लोक आमचे दुसमान आहेत असें म्हणणें जितकें असमंजस होईल त्याच प्रमाणानें मुसलमानी किंवा फारशी शब्द आमचे भाषेंतून काढून टाकावे हा विचारही असमंजसतेचाच समजावयाचा. ह्या काळीं त्या शब्दांशीं दुजाभाव करण्यास

बिलकूल कारण उरलें नाहीं. भाषेंत जितका शब्दांचा भरणा जास्त तितकी त्या भाषेची विचार व्यक्त करण्याची शक्ति अधिक असते व ज्या भाषेंत दोन भिन्न भाषांतून शब्द आलेले आहेत त्या भाषेंत मृदु कठोरादि सूक्ष्मभेद व्यक्त करण्यास मोठी सोय[3] असते, हें मनांत आणिलें म्हणजे यवनी शब्दांचा उलटा आदर केला पाहिजे असें होतें. मराठी भाषेच्या आंगीं मर्दानी बाणा जो आलेला आहे तो या यवनी शब्दांनींच आणिला आहे असें आम्हांस वाटतें व हा मर्दानी बाणा संस्कृत शब्दांनीं पूर्णपणें व्यक्त करणें मुष्कील आहे अशीही आमची खातरी आहे. दरबार, पारध, किल्ले, लढाई, वगैरे संबंधाचे यवनी शब्द जितके वाक्यामध्यें खुलतात व ढबदार दिसतात तितके त्यांचे संस्कृत पर्याय दिसणार नाहींत असें आम्हांस वाटतें. तेव्हां अशा प्रकारें भाषेमध्यें सामील झालेल्या शब्दांचा अव्हेर करून त्यांच्या जागीं संकृत पर्यायांची योजना करण्याची भानगड न पडावी व संस्कृत शब्दरूपी नवे छानदार कंपनी रुपये पाडण्याची खटपट न पडतां यवनी शब्दरूपी जुने शिक्क्याचे ठोकळ व जास्त किंमतीचे रुपयेच चालू रहावे असा ही आवृती काढण्यांत आमचा मुख्य उद्देश होय. बरें ज्यांस हा प्रकार आवडणार नाहीं त्यांणींही हा कोश जवळ ठेविला असतां त्या त्या यवनी शब्दांस संस्कृत पर्याय कल्पिण्याचा वृथा श्रम न पडतां आयते तयार केलेले संस्कृत शब्द त्यांस मिळतील अशी तजवीज ह्यांत केलेली आहे.

४. वर लिहिलेला उद्देश मनांत धरून ह्या आवृतींत असंस्कृत शब्द तेव्हढे मोठ्या टाईपांनीं छापिले आहेत. श्लोकांतील शब्द जुन्या पद्धती प्रमाणें तांड्याच्या तांड्यांनें न लिहितां तोडून लिहिले आहेत. सर्व असंस्कृत शब्दांची सूचि शेवटीं जोडली

---

३. इंग्रजी भाषाभिज्ञाच्या लक्षांत आम्ही काय म्हणतों हें तेव्हांच येईल.

आहे व त्या शब्दांचें स्वरूप जितकें खरें या कोशांत देतां आलें तितकें दिलें आहे. शेवटीं, जे संस्कृत शब्द अपरिचित वाटले त्यांचा अर्थ टीपा देऊन व्यक्त केला आहे. यावरून शुद्ध मराठी जाणणारांसही हा कोश समजावा अशी सोय केली आहे. ती किती सफळ होईल हें अनुभवा अंती कळेल.

५. ही आवृती तयार करितांनां तीन प्रती ताडून पहाण्यास मिळाल्या. पहिली—माजी काशिनाथ गंगाधरजी क्षत्री यांची छापील प्रत. ही आवृती मुख्यत: ह्याच प्रतीवरून तयार केली आहे. ही प्रत आमचे विद्वान व उदार स्वभावाचे स्नेही कैलासवासी त्रिंबकराव बापुजी मायदेव यांणीं आपण होऊन आम्हांस दिली. त्यांत त्यांणीं बहुतेक तीन चतुर्थांश भागाचीं पदें पाडलीं होतीं. ह्या गोष्टीनें ह्या पुस्तकाचा आम्हांस विशेष उपयोग झाला. दुसरी प्रत—सातारा येथील राजोपाध्ये यांजकडील रा. रा. कृष्णाजी विष्णु कालगांवकर यांणीं देवविली. या प्रतीचाही उपयोग फार झाला. ही फार जुनी ह्मणजे सन १७२५ च्या सुमारास लिहिलेली आहे. पाठांतरें बहुतकरून ह्या प्रतींतूनच देतां आलीं. तिसरी प्रत—पुणें येथील रा. रा. गणपतराव सोहनी यांजकडील. ती प्रथम दर्शनीं जितकी उपयोगी पडेल ह्मणून वाटलें होतें तितकी पडली नाहीं. ती सातारा प्रतीवरून उतरून घेतलेली दिसते. पण प्रत करणारा संस्कृतज्ञ नसल्यामुळें त्याणें पुस्तकांत फार अशुद्धें ठेविलेलीं आहेत. तथापि ह्या प्रतीचा अगदींच उपयोग झाला नाहीं असें नाहीं. ह्या तीन प्रती मिळाल्या तरी आमचें समाधान पूर्ण झालें नाहीं अशीं बरींच स्थळें ह्या आवृतींतही राहिलीं आहेत. परंतु तूर्त त्यास इलाज दिसेना. जेव्हां ह्या कोशाच्या आणखी शुद्ध प्रती तुलना करण्यास मिळतील तेव्हांच अगदीं दोषरहित अशी आवृती

काढतां येईल.

ह्याच स्थळीं काव्येतिहास-संग्रहाचे जाइंट एडिटर रा० रा० जनार्दन बाळाजी मोडक यांणीं ही आवृत्ति काढण्यांत जी पुष्कळ मदत केली तिजबद्दल त्यांचे आभार मानणें योग्य आहे.

ग्रंथ-प्रकाशक.

---

१. एका पुणेंकर मित्रानें आणखी एक लेखी प्रत देण्याचें मनांत आणिलें होतें. परंतु ती एका मोठ्या गृहस्थाकडे गेल्यामुळें त्यास ती वेळेवर देतां आली नाहीं. आह्मी ह्या प्रती करतां बरीच वाट पाहिली. शेवटीं तो नाद सोडून द्यावा लागला.

अथ राजव्यवहार-कोशः *

॥ राजवर्गः ॥

राजा ज्ञेयः **पादशाहः** स्वामी **साहेब** ईरितः[1] ॥
अन्तःपुरं तु **दरुनी**त्याहुर्यवन-भाषया ॥ १ ॥
युवराजा परिज्ञेयो **वलीअहद्**-नामकः ॥
शाहजादा[2] राजपुत्रः प्रधानः **पेशवा** तथा ॥ २ ॥
अमात्यः स्यान् **मजुमुदारः** सेनाध्यक्षो **हुकूमतः** ॥
युक्त्यभिज्ञो[3] **दबीरः** स्यात् **सुर्नीसः** सचिवस्तथा ॥३॥
वाकानवीसो वृत्तान्तलेखकः परिकीर्तितः ॥
बहुदेशेष्वधिकृतः **कारमुल्की** प्रकथ्यते ॥ ४ ॥
उपद्रष्टा तु **नाजीरो** दाता नाम **सखी** मतम् ॥
सर्खील इति तु प्रोक्तो ध्वज-वृंदाधिकारवान् ॥ ५ ॥
संदेशलेखश् **चिट्णीसो** दूतो **हेजीब**-नामकः ॥
सौदागरस्तु धनिकः **कार्भारी** कार्यपूरुषः ॥ ६ ॥
सबनीसस्तथा सेनालेखकः परिकीर्तितः ॥
मजालसी सभा ज्ञेया न्यायाधीशस्तु **आदिलः** ॥७॥
उपमन्त्री **मुतालीको** गुरुः **पीर** इतीरितः ॥
शिष्यो **मुरीद्**-नामा स्यात् सिद्धो **वलीति**-शब्दितः ८
अफ्ताब इति सूर्यः स्यान् **महताबस्तु** चन्द्रमाः ॥
आतष्नामा भवेदग्निर्वायु**र्बाद** इतीरितः ॥ ९ ॥

---

* 'अथ राज-कोशो लिख्यते.' पाठभेदः

१. ' उच्यते ' पाठान्तरम्
२. ' सेनाकर्ता' पाठान्तरम्.
३. ' प्रवीणस्तु' पाठान्तरम्.
४. 'वाकेनिसोऽपि मन्त्री स्यान् न्यायाधीशोऽप्यदालतः। कार्मुलकी तु सुमन्त्रः स्यात् सभासत्स्यान्मजालसी' पा०

५. ' सखेल इति तु प्रोक्तः कार्यस्थानाधिकारिकः । पाठभेदः
६. ' व्यापारी ' पाठभेदः
७. ' पदाति-लेखकः पार्व-स्वनीस इतीरितः ' अधिकतरम्.
८. ' परिकर्मा ' पाठभेदः
९. ' वायु ' पाठभेदः

जलमाब इति प्रोक्तम् आस्मानाकाशमीरितम् ॥
मेघो **बादल**-नामा स्याद् **बिजली** विद्युदुच्यते ॥१०॥
दुर्दिनं स्याद् **बदहवा मेहु**: पर्जन्य उच्यते ॥
ऋषि: **पैगंबरो** ज्ञेयो योगीशस्तु **कलंदर**: ॥ ११ ॥
योगी **फकीर** इत्युक्त: **काज़ी** पण्डितनामक: ॥
मुल्ला भट्ट: परिज्ञेयो **नजूमी**[१०] ज्योतिषी तथा ॥१२॥
सर्पर्दारश्चोपदारो वेत्रदण्डधरो क्रमात् ॥
स्यादन्तर्द्वारपालस्तु **दरबंकी**[११] प्रकीर्तित: ॥ १३ ॥
दौलद्बंकी महाद्वारपाल इत्यभिधीयते ॥
सर्ववासो ऽप्यनुचराधिकारीति निगद्यते ॥ १४ ॥
हुजूरी स्यात्सन्निहितोऽनुचरस्तु **महालदार्** ॥
हर्कारा सर्वकारी स्याद् **अफ्राद**: परिचारक: ॥१५॥
चाकर: सेवक: प्रोक्तो **नफर**: किङ्कर: स्मृत: ॥
वेगल्चारो वेगचारो[१२] **जासूद**श्चारनायक: ॥ १६ ॥
प्रणिधिश्च **चोरजासूद**: **खोजा** सौविद उच्यते ॥
वार्ताहरो **खबर्दार**[१३]: परिचर्या तु **खिज़्मति**: ॥ १७ ॥
गुप्तकारी तथा **चोरहर्कारः**[१४] प्रकीर्तित: ॥
खासदार[१५]: पादरक्षाधर इत्यनुवर्ण्यते ॥ १८ ॥
कलाचीधारक **उगालदानबर्दार**[१६] ईरित: ॥
अफ्तावगिर्या त्वातपत्रधरश्छत्रधरस्तु य:—॥१९॥
स **छत्र्या**, चामरधरश्चौरीबर्दारउच्यते ॥
नर्कशकमानबर्दारो[१७] धनुर्धारी स तु स्मृत: ॥ २० ॥
पासबान[१८] स्त्वसौ राज्ञो द्वारपाल इतीरित: ॥
पताकाधर इत्येव विज्ञेयश्च **निशानदार्** ॥ २१ ॥

---

१०. 'नुजुमी' पाठभेद:
११. 'हरबंकी' पा० भे०
१२. 'वेगचरो' पा० भे०
१३. 'बखेर्दार:' पा० भे०
१४. 'चोरहर्कारा' पा० भे०
१५. 'खौसदार:' पा० भे०
१६. 'कलाची-धारक: पीकदानीबर्दार ईरित:' पा० भे०
१७. 'तर्कश्-बार्दार इति य: स तु तूणधर: स्मृत: ।' पा० भे०
१८. 'धनुर्धर: कमान्दारो बंकीति द्वारपालक:' पा० भे०

मोर्तब्बदार इति च राजमुद्राधरो[19] भवेत् ॥
माहीदारस्तु मकरध्वजी दीपधरास्तु ते- ॥ २२ ॥
[20]मशाले स्यु,-र्हिलाली तु प्रदीपधर उच्यते ॥
दीपिका दिवटी प्रोक्ता हिलालस्तु प्रदीपकः ॥२३॥
[21]गुलाम बंदा द्वावेतौ दास-नाम्ना प्रकीर्तितौ ॥
नेजदारः कुन्तधरस् तख्तं सिंहासनं स्मृतम् ॥ २४ ॥
यस्तु तख्तहवाल्दारः[22] स सिंहासनपालकः ॥
चतुष्पदी तु चौरंगश्चौकी त्वासन्दिका मता ॥२५॥
पलंगो मञ्चकश् छप्रपलंगो मञ्चमण्डपः ॥
दोला नाम तु झूलो[23] स्यात् तस्तं गण्डूषपात्रकम् ॥२६॥
पीकदानी-नामनी द्वे पतद्ग्रह-कलाचिके ॥
दीपशाखा तु समयी फिलसोजः स्तम्भदीपकः ॥२७॥
दीपश् चिराग् सीख्चिराग् तु ज्ञेयो रोहणदीपकः ॥
स्यादन्तरालदीपस्तु कंदील इति नामतः ॥ २८ ॥
ऊत्सोजः स्याद्धूपतरु[24]रूद्दानी धूपपात्रकम् ॥
मैणकोशस्तु मोम्दानी मोम्बत्ती मैणवर्तिका ॥२९॥
शिबिका पालखी डोली सुखासनामिति द्वयम्-॥
तुल्यं भाषाद्वये, दीपनीडं स्याद्बाजषा[25]निति ॥३० ॥
विलासो मौज-नामा स्याद्गोशा त्वन्तःपुरस्थितिः ॥
स्त्रीजातिस्तु जनानी स्यान् मर्दः पुरुष ईरितः ॥३१॥
दृष्टिप्रियस्तु नुर्चश्मो सरायंदा[26] तु गायकः ॥
कलावंत्यभिधा वेश्या मेहरी वनिता मता ॥ ३२ ॥
नाम्यस्त्री सुरताभिख्या स्वरूपं शंबनी स्मृतम् ॥
उष्णं तु गरमं शीतं ठंडा खेदस्तु गर्म्[28] स्मृतः ॥३३॥

---

१९. 'ज्ञेयो ध्वजधरा बुधैः' पा० भे०

२०. 'दिवटे' पा० भे०

२१. 'गुलाम बंदा फर्जंदा दासचण्डप्रचण्डकाः' । पा० भे०

२२. 'तख्त-हवाल्दारः' पा० भे०

२३. 'दोला-नामा तु डोल्हारा' पा० भे०

२४. 'दीपतरुः' पा० भे०

२५. 'बाजुवानिति' पा० भे०

२६. 'गायकस्तुगणीजनः' पा० भे०

२७. 'वनिताभिख्या' पा० भे०

२८. 'खोय्' पा० भे०

॥ कार्यस्थानवर्गः ॥

कार्यस्थानं तु **कार्खाना**-नामतः परिभाषितम् ॥
कोशागारं **खजीना** स्यात् **जामूदारः** कोशरक्षकः ३४॥
यस्तस्य तु **हवाल्दारः** कोशपालः स ईरितः ॥
अधिकारी[29] सैनिकानां **सर्हवाल्दार** नामकः ॥ ३५ ॥
निक्षेपस्तु **दफीना** स्याद् **दास्तानं** संचितं स्मृतम् ॥
व्ययस्थानं **खर्चपोते** तदीयस्तु **हवालदार्**– ॥३६॥
व्ययाधिकारी, तस्यैव **जामूदारो** व्ययकिङ्करः ॥
तत्रत्यो **निविसिंदा** यः स भवेद् व्ययलेखकः ॥३७॥
पोतदारो नाम बुधैर्ज्ञेयो द्रव्यपरीक्षकः ॥
द्रव्यं तु **नखत**-संज्ञं स्याद् वराटो[30] **होन** उच्यते ॥३८
तदर्धं तु **प्रतापः** स्याद् भाषयोरुभयोरपि ॥
वराटपादो **धरणश्** **चवलस्त्वष्टमांशकः** ॥ ३९ ॥
दुवलः षोडशांशः स्यान्**मोहरा** तु बुधैः स्मृतम्–॥
सुवर्णनिष्कं, रजतनिष्कं स्याद् **रुपयाभिधम्** ॥४०॥
वाच्या रजतवर्ती तु **लाहरी फलमः** पणः ॥
ताम्रद्रव्यं तु **खुर्दा** स्याद् **बस्तनं** बन्धनं स्मृतम् ॥४१॥
कर्तनं[31] तु परिज्ञेयं त्रोटनं सूक्ष्मदृष्टिभिः ॥
रत्नशाला **जवाहिरखाना** तस्य **हवालदार्**– ॥४२॥
रत्नाधिकारी, **जाम्दारो** रत्नभृत्यः प्रकीर्तितः ॥
भवेद्रत्नपरीक्षस्तु **जोहरी** भूषणं **नगः** ॥ ४३ ॥
तुराऽवतंसः पदकं ज्ञेयं वै **कतर्का**[32]भिधम् ॥
ग्रैवेयकं **धुग्धुगी** स्यात् **कुडक्या** कर्णभूषणम्[33] ॥४४॥
सीस्फुलं तु शिरःपुष्पं **भांग्लीलों**[34] तु ललामकम् ॥
तिलकः स्याद् **बिजवरा** नासापुष्पं तु **बेसरम्** ॥४५॥

---

२९. 'सर्वाधिकारकः प्रोक्तः' पा॰ भे॰
३०. 'वराहो' पा॰ भे॰
३१. 'कर्दन्' पा॰ भे॰
३२. 'कृतकाभिधम्' पा॰ भे॰
३३. 'कर्णकुण्डलम्' पा॰ भे॰
३४. 'भांगितलातु' पा॰ भे॰

नासामणिर्नथो मुक्ताफलं **मोती फुले**ति तु— ॥
नासापुष्पं, बाहुमणिर्बाजूबंदाभिधायकः ॥ ४६ ॥
अङ्गदं **तोलबंदः**[३५] स्यान्मणिबन्धः स्तथा **जवे** ॥
पहुंच्या स्यान्मणिकटो मुद्रिकात्वंगठी **मुदी** ॥४७॥
शस्तमंगुष्ठकं हस्तकडें स्याद् हस्तकङ्कणम् ॥
कणिका स्यात् **तानवडं वांकी** कूर्परभूषणम् ॥४८॥
तथा[३६] **मोहनमाला** तु ज्ञेया प्रालम्बिका बुधैः ॥
कटिसूत्रं **जर्कमरो घुंगरुः** किङ्किणी स्मृता ॥ ४९ ॥
जंजेरिया शृङ्खलिका **पैंजणें** नूपुरं स्मृतम् ॥
पोल्हारा तु तुलाकोटिर् **वाला** हंसकनामकः ॥५०॥
हिरा तु वज्र माणिक्यं **लालो नील**ः समाह्वयोः ॥
पांचो[३७] गारुत्मकमणिः **पुष्कराजः** समाह्वयोः॥ ५१ ॥
स्याद् वैदूर्यं **लसणिया गोमेदो**ऽप्युभयोः समः ॥
गुली नाम प्रवालः स्याद् **बिल्लोरः** स्फटिको भवेत् ५२
हुमा[३८] पक्षोद्भवा या तु **कलगी** पक्षावतंसकः ॥
काचसारस्तु **मीना** स्यात् **सफापः** काचईरितः ५३
जरखाना[३९] स्वर्णशाला सुवर्ण **जर**-नामकम् ॥
रौप्यं **रूपा** तथा ताम्रं **तांबा** पित्तलकं[४०] **पितल्** ५४
स्यात् **संगबसरि** धातुविशेषः सरकाभिधः ॥
कांसे कांस्यं **सिसें** सीसं **कथिलं** वंगमुच्यते ॥५५॥
कालायसं तु **पोलादः** स्याल्लोहमुभयोः समम् ॥
जाम्दारखाना तु वसनागारं तस्य **हवालदार्**—॥५६॥
वस्त्राधिकारी, तत्रस्थो **जाम्दारो** वस्त्ररक्षकः ॥
निविसिंदा त्वस्य वस्त्रलेखकः परिकीर्तितः ॥ ५७ ॥
शिरोवेष्टनमित्येतन्**मुंडासें** कञ्चुकं **झगा** ॥
मंदीलं नाम विज्ञेयमुष्णीषं स्वर्णरौप्यजम् ॥ ५८ ॥

---

३५. 'तोलबंदीस्यात्' पा० भे०
३६. 'ज्ञेया मोहनमाला तु बुधैर्ज्ञेया प्रलंबिका' पा० भे०
३७. 'पाचिर्' पा० भे०
३८. 'उमा मौक्तिकनामास्यात्' पा० भे०
३९. 'जगरखाना स्वर्णशाला स्वर्णं रजतनामकम्' पा० भे०
४०. 'पित्तलिकं पितल्'पा० भे०

कटिबन्धः **कमर्बंदा** विज्ञा**रूर्ध्व**मुखी भवेत् ॥
चादरः स्यात् प्रावरणो निचोलो **दुनु**-नामकः ॥५९॥
कौर्पासकञ्चुको नाम **डगला** पान्थकञ्चुकः— ॥
ज्ञेयः **फतू** नाम बुधैः **कुड्ती** कूर्परकञ्चुकः ॥ ६० ॥
थिरमा पार्वतीयोर्णा **पल्लोदारस्तु** पल्लवी ॥
सलायी तु शलाकी स्यान् **म्याना** मध्यमईरितः ६१
किनारा तु प्रदेशः स्यात् **नस्बी** हेमगुणान्वितम् ॥
सौवर्णतान्तवं **नर्ग्दी पटेदारस्तु** रेखितः ॥ ६२ ॥
भर्जरी स्वर्णभरितं गन्धाली **चर्मपोस्तनो** ॥
ऊर्णावस्त्रं तु **शालः** स्याच्छशोर्णं **तोष**-नामकम् ६३
दुर्मा तु राङ्कवं ज्ञेयं **सखलाद्** द्वीपकम्बलः ॥
इन्द्रगोपस्तु **मखमल् ताफ्ता** कौशेयनामकः ॥६४॥
सोनेरीनिलखः स्वर्णपटो रौप्यपटस्तथा— ॥
रुपेरीनिलखश् छीटं चित्रवस्त्रमुदाहृतम् ॥ ६५ ॥
यद् **बुटेदारनिलखः** स पुष्पितपटः स्मृतः ॥
पुष्पितोर्णा **चिकंदोजी शाला**ख्या परिभाषिता॥६६॥
खिसा तु गोपकमुपावरणं **दुपटा** भवेत् ॥
पासोडी द्विपटी ज्ञेया **साडी** स्त्रीवसनं तथा ॥६७॥
अन्तरीयं **तोहबंद्**[४३] **श्चोली** कूर्पासनामिका ॥
पाटावं[४४] चित्रकौशेयं दुकूलं **मुकटा** भवेत् ॥ ६८ ॥
गोश्पेचः कर्णबन्धः स्याद् **दुस्ता** स्याद्वस्त्रपञ्चकम् ॥
नीशारो नाम **फर्गोलो** वराशिर्**नुरुखा** तथा ॥ ६९ ॥
तोसदानं जीवनकं **संदूकस्तु** समुद्गकः ॥
समूरुचर्म गदितं **सामरं** नाम कोविदैः ॥ ७० ॥
ज्ञेयं सुवासचर्मेति **बुलगारा**भिधानकम् ॥
तमाचाऽविकचर्म स्याद् वस्तु निर्माण नाम तु— ॥७१॥
ससकर्दनमित्युक्तं **बेतणी** रूपिकाभिधा ॥

---

४१. 'कार्पासकञ्चुकं' पा० भे०
४२. 'स्मृतं' पा० भे०
४३. 'तहबंद' पा० भे०
४४. 'पटावं' पा० भे०
४५. "कौशयम्" पा० भे०

भवेदरत्निमानं तु **गमर्[४६]ज्रू तूल** आयतम् ॥७२॥
भवेद्**दर्ज**स्तु विस्तारो द्व्यरत्निर्गजईरितः ॥
अरत्निः स्याद्**र्धगजस् तसू** द्व्यंगुलमुच्[४७]यते ॥ ७३ ॥
पूर्वभागः पृष्ठभागः कञ्चुकस्य क्रमात् स्मृतौ– ॥
पेशपुस्तौ, तथा **जेहेपटी** कण्ठपटी भवेत् ॥ ७४ ॥
अस्तनी भामबाहा स्याद् **दुटा** बाहुकमुच्यते ॥
बाहामुखं **मोहलं** स्यात् **खपवा** पार्श्वकं विदुः ॥ ७५ ॥
दोरोदाणवमित्येतद्द्वयं परिकरः स्मृतः ॥
नखूना खण्डः**कशा** बन्धश् **चीन**ःस्यात् कटिकूर्चनम्॥७६।
प्रान्तस्यूतं तु **नेफा** स्यान्**मोठा** तु स्थूलमुच्यते ॥
सूक्ष्मं **बारिक**-नाम स्याच्छ्लक्ष्णं **नरम**-नामकम् ॥७७॥
पलंगपोश इति यः स प्रच्छदपटः स्मृतः
कौशेयजातं **नर्मीना** वस्त्रजातं तु **कापडम्** ॥७८॥
उर्णाजातं तु **पश्मी** स्यात् **मोखूना** नाम पटच्चरम्
आच्छादकस्तु **सर्पोशो बसला** चेलखण्डकः ॥७९॥

॥ भोग्यवर्गः ॥

अथ पाकालयं **मुद्बखूर्[४८]खाने**ति परिभाषितम् ॥
मुद्बखी पाककारः स्याच् **चासणीकार**-नाम तु ॥८०॥
रुचिग्रो[४९]हिः, पाकपरीकर्मी तु स्याद् **दवादबी** ॥
रसो[५०]यी स्यात्तु सिद्धान्नं **कंदोरी** खन्नमुच्यते ॥८१॥
आब्दारखाना जलस्थानं **सक्का** तु जलदः स्मृतः ॥
पशुभस्त्रा **पखालः** स्यान् **मशकं** स्[५१]कन्धभास्त्रिका॥८२॥
डोले जलहरश्चर्मभृङ्गार **श्छागलः** स्मृतः ॥
अस्तावा नाम भृङ्गारो **कुजा** कर्करिका मता ॥८३॥

४६. 'गुम् गज्रु तूल आयातिः' पा० भे०
४७. 'द्व्यंगुलउच्यते' पा० भे०
४८. 'खानाइत्येव भाषितम्' पा० भे०
४९. 'रुचिकारः' पा० भे०
५०. 'रसोयीस्याद्रसवती' पा० भे०
५१. 'मेषभास्त्रिका' पा० भे०

औंडे[52] नाम तुला प्रोक्ता **कुजदान्** मुदपञ्जरः ॥
आडेकरी तुलावाहः **पखाली** जलवाहकः ॥ ८४ ॥
हौदं[53] नामा जलाधाने दीर्घिका **बाव**-नामिका ॥
पाणशाळा[54] निपानं स्यात् कूपो नाम भवेत् **कुवा** ॥ ८५ ॥
पानिकादिरसस्थानं **शर्बत्खाना**[55] प्रकीर्तितः ॥
फलजातं तु **मेवा** स्यात् **खुपनर** खाद्यवस्तुनि ॥ ८६ ॥
काहवा नाम विश्रामकषायः परिभाषितः ॥
अफीम् नामा हि फेनः स्यादवलेहं[56] तु **मोरबः** ॥ ८७ ॥
मद्द्रव्यं तु **कैफः** स्यात् सुधा **शरबतादिकम्**[57] ॥
प्याला तु चषको ज्ञेयः **षीसा** नाम भवेत् कुपी ८८
धूमयन्त्रं **गुडगुडी तमाखू** धूमपत्रकम् ॥
अथोपस्करपात्रं[58] तु **नबकं** परिकीर्तितम् ॥ ८९ ॥
खुषबोय इति तु प्राहुः सुगन्धिद्रव्य-नामकम् ॥ ॥
कस्तूरी **मुष्क**मित्युक्ता मात्मिकं **त्यंबरं** विदुः ॥ ९०
चोवा त्वगरुसारः स्याद्**गंजा** यक्षकर्दमः ॥
जवादी नाम मार्जारमद इत्यामनन्ति हि ॥ ९१ ॥
गुलालः स्याद्रक्तचूर्णम् **अबीरं** गन्धचूर्णकम् ॥
अत्तरः पुष्पसारः स्याद्वस्तुसारोऽ**र्क** नामकः ॥ ९२ ॥
मकरन्दो **गुलाबः** स्यात् केसरं **जाफरा** भवेत् ॥
मल्लीतैलं **मोगरेलं चंमेली**[59] जातितैलकम् ॥ ९३ ॥
तथा **चम्पक**तैलं तु **चापेल**मितिकीर्तितम् ॥
ऊदो धूपो लिप्तिपात्रं[60] **मर्दबान**मितीरितम् ॥ ९४ ॥

---

५२. ‘मिजान् इति तुला प्रोक्ता मुर्दा मृतकलेवरम्’ पा० भे०
५३. ‘हौद्नाम तटाकः स्याद्दीर्घिका बाविनामिका’ पा० भे०
५४. ‘हौदखाना’ पा० भे०
५५. ‘सुधास्थानं तु शरबत्खाना तस्य हवालदार्। सुधाकारः परिज्ञेयो मेवा स्यात् खाद्यवस्तुनि ॥ फलजातं तु तमेव भगनाम कालिजकम् ॥’ पा० भे०
५६. ‘अवलेह्यम्’ पा० भे०
५७. ‘शरबताभिधा’ पा० भे०
५८ ‘अथोपहारपात्रं तु’ पा० भे०
५९. ‘चंबेली’ पा० भे०
६०. ‘उदो धूप: काचपात्रम्.’ पा० भे०

[६१]सुरागारं **शराबखाना** सुरादाता **शराबदार्** ॥
[६२]**पट्टो** स्यादल्पताम्बूलः सैव **वर्ग** इतीर्यते ॥ ९५ ॥
तांबूलदान-पर्यायः करङ्कः परिकीर्तितः ॥
चुनालः स्याच्चूर्णपात्रं पूग[६३]स्फोटी तथा **ऽडूकिना** ९६
चुना नाम भवेच्चूर्णं **दस्ता** स्याच्चूर्णवेष्टनम् ॥
स्यादौषध-चय-स्थानं[६४] **दवाखाने**ति तं विदुः ॥ ९७ ॥
तबीबस्तु भवेद्वैद्यः **सीसौ**[६५] रोग इतीरितः ॥
बाशी[६६] मृत्युः परिज्ञेयो **दारू**नामौषधं भवेत्[६७] ॥ ९८ ॥
उपचा[६८]रस्तु **तर्नीबस्** **तषूकीसस्तु** चिकित्सनम् ॥
व्यथा **जहमति**र्नाम निधनं **फौत**-नामकम् ॥ ९९ ॥
खल्वता इति यत्तु खल्वोपलमिति **स्मृतम्** ॥
शिकारखाना पक्षिशाला **शिकारी** मृगयु[६९]र्मतः ॥१००॥
जनावरे पक्षिणः स्युः **शिकारं** मृगया भवेत् ॥
हंसनाकः पक्षिरक्षी व्याघ्रः **शेर** इति स्मृतः ॥१०१॥
स्याद्द्वीपिपालश् **चित्तेवान्** **चित्ता** तु द्वीपिनामकः ॥
स्यादथास्तरणागारं **फरासखाना**भिधानकम् ॥१०२॥
हवालदारस्त्वास्तरणाधिकारी तस्य कीर्तितः ॥
तथास्तरणकश्चापि **फराशः** परिकीर्तितः ॥ १०३ ॥
खावगा स्याद्वस्त्रगृहं **शामीना** तु वितानकम् ॥
राहुटी स्यात् पटकुटी **चांदणी** श्वेतमण्डपः ॥१०४॥
स्यादश्वमण्डपः **सायवान्**[७०] **डेरा** दूष्या प्रकीर्तिता ॥

---

६१. ' पर्णागारं—पर्णदस्तु शराबदार् ' पा० भे०
६२. 'दस्तेकरी पर्णवाहस्ताम्बूलं तु भवेत्पटी. ' पा० भे०
६३. ' पूगच्छेदी ' पा० भे०
६४. ' रसायनमहालस्तु
रसायनगृहं भवेत्
रसायनी नाम तस्य
हवालदारः प्रकीर्तित ' पा० भे०

६५. ' मर्जो रोग इतीरितः ' पा० भे०.
६६. 'अन्त्यकालो भवेन्मृत्युः' पा० भे०
६७. ' स्मृतम् ' पा० भे०
६८. ' उपचारस्तु तद्बर्ता चिकित्सा तु दवा मता ' पा० भे०
६९. 'मृगयुः स्मृतः' पा० भे०
७०. ' सावान् ' पा० भे०

दूष्यामुखं **पेशपरदा मोघलं** पार्श्विकं विदुः ॥१०५॥
दूष्यामध्यं तु **कांसा** स्यात् **नौगजी** राजमण्डपः ॥
पडदा स्याज्जवनिका **बाड** काण्डपटं विदुः ॥१०६॥
प्रतिसीरा **सिरांचा** स्यात् **कलंद्री** मध्यमण्डपः ॥
प्रस्थानमण्डपः **पेशखाने**ति परिभाषितः ॥ १०७ ॥
ख्याता कूर्चितचर्मेति **चरमदोजी** मनीषिभिः ॥
खांब: स्तम्भो **बाडूसं** तु स्तम्भपीठमुदीरितम् ॥१०८॥
तनाव: स्यात्तु तनिका शंकुर्**मेख** इतीरितः ॥
खूर्तनावा तथा पादतनिकाः परिकीर्तिताः ॥ १०९ ॥
'**लंगरो** मुख्यतनिका **मेखसो** शङ्कुरोपणी ॥
सलिता भारवेष्टः स्यात् **कसणी** कर्षणी भवेत् ११०
लगड: स्यान्मङ्कुणिका भारारोपस्तु **लादणे** ॥
जमखानाभिधं सूत्रासनमाहुर्मनीषिणः ॥ १११ ॥
चित्रासनं **तिवाशी** स्यात् **सुजनी** पुष्पितासनम् ॥
पृष्ठोपधानकं **लोड** **तक्या** तु मृदुलो भवेत् ॥ ११२
अवन्तरोपधानं तु **गालउशी**त्यादिकं भवेत् ॥
शिरोपधानक**मुशी बालि**स्तमुपबर्हणम् ॥ ११३ ॥

॥ शस्त्रवर्गः ॥

शस्त्रागारं **जिरातखाना** तदीयस्तु **हवालदार्** ॥
शस्त्राधिकारी नाम स्यादधीन स्तु **हवालगिर**: ॥ ११४ ॥
निविसिंदा शस्त्रलेखो **हत्यारा**भिधमायुधम्
ईली तु **बागदार**: स्यात् **फिरंग**स्तु भवेदसिः ॥ ११५ ॥

---

७१. 'पार्श्वकम्' पा० भे०
७२. 'सिरायचा' पा० भे०
७३. 'बाद्रसं' पा० भे०
७४. 'मूखतनिखा' पा० भे०
७५. 'तक्या न्या (पा ?) मतमित्येत न्मृदुलासनमुच्यते। उपधानं तु लोडं स्यात् बाजू पार्श्वासनं विदुः। तक्या पृष्ठोपधानंस्यान् न्याहलो काशिपुर्भवेत्॥' पा० भे०

गुर्दी नाम भवेद्वज्रं **सैफ:** खड्ग: प्रकीर्तित:
निमचा तु कृपाण: स्यात्**कत्ती**[७६] तु करवालिका ॥ ११६ ॥
जमदाडो यमदंष्ट्र: स्यान्निस्त्रिंशो **दुदुमा** स्मृत:
गुप्ती तु गुप्तशस्त्रं स्यात् **पट्टा** पट्टिशमुच्यते ॥ ११७ ॥
गुर्गुजाँ[७७] तु गदा **सोटा** मुद्गरोर्थं **श्विकांबि**[७८] च
कटारिका **कटार:** स्यात् **फरसी** परशु: स्मृत: ॥ ११८॥
कौक्षेयकं तु **खंजीरो** ***बाण:** स्यान्मण्डलाग्रक:
भाला भल्लस्तथा **बर्ची** शक्ति: प्रासो भवेदिटा ॥ ११९॥
स्यात् **कातरि:** कर्तरिका **छुरी**[७९] स्यादसिधेनुका ॥
शार्ङ्ग: **कमान** इत्युक्तं धनुर्नाम भवेद्बुधा ॥ १२० ॥
मौर्वी **चिल्ला** धनुष्कोटि**गोसा**[८०] **तीरस्तु** सायक: ॥
तूणीरस्**तर्कश:** **पंजा** त्वङ्गुलित्राणमीरितम् ॥१२१ ॥
गोधाचर्म तु **दस्ताना** त्सरु: **परज** ईरित: ॥
करडापरजो मुष्टि**र्गाज्या** त्सरुशिखा भवेत् ॥१२२॥
स्यात्त्सरो:कशिपु**र्गादी** **मोमुमा** त्सरुवेष्टनी ॥
दस्तनी मुष्टिरज्जु: स्यादङ्गुल्याधार **अंतरा** ॥१२३॥
फालकं **म्यान** **मन्वालो** भवेत् फलकमेखला ॥
नहनाल इति प्रोक्तं[८१] यत्तदग्रे पिधानकम् ॥ १२४ ॥
सल: स्यान्मेखलाबन्ध: स्याच्छस्त्रावरणं **दुदा** ॥
शस्त्रालम्ब: **खजीना** स्यात् कटिचर्म तु **पड्दळें**[८२] ॥१२५।
खेटकं नाम **ढाल:** स्याच्चन्द्रका: स्युस्तथा **फुल्या** ॥
दस्तावेजो भवेद्ग्राह: **जिर्राहे:** कवचं विदु: ॥ १२६॥
दंशनं तु **जिरें**[८३] नाम **बख्नरं** चर्म कीर्तितम् ॥
चेहल्खतं तनुत्राणं **जानुबंधो** द्वयो: सम: ॥ १२७ ॥

---

७६. ' कत्ती तु कलिखालिका ' पा० भे०

७७. ' गुर्गुजस्तु ' पा० भे०

७८. 'मुद्गरो वृश्चिकंबि च' पा० भे०
*'वाणा' पा० भे०

७९. ' च्छुरि स्यादुभयो. समा ' पा० भे०

८०. ' गोषा ' पा० भे०

८१. ' प्राहु: ' पा० भे०

८२. ' शिळेति ' पा० भे०

८३. ' दंशनं तु शिरोरक्षम् ' पा० भे०

कसणी स्यात्तु रसनं पत्रे तु स्यादुरच्छदः ॥
घुगी नाम शिरस्त्राणं टोपः शीर्षण्य-नामकः ॥ १२८ ॥
घोणात्राणं नाम बिनी पट्टी तु रदबन्धनी ॥
यन्त्रव्यूहस्तवराबा स्याद्बाणोऽग्निनलिका भवेत् ॥ १२९ ॥
नालीकं बरखंदाजं नलीयन्त्रं तु बन्दुखम् ॥
तोफ नाम भवेदुल्का दारू नामाग्निचूर्णकम् ॥ १३० ॥
लघुयन्त्रं जबर्जंगं जम्बूरा तु शतघ्निका ॥
दीप्तिनीडं भवेत् काना गोलंदाज् यन्त्रवेधकः ॥ १३१ ॥
तालिम्खाना मल्लशाला मल्लो जेठी समीरितः
कुस्तीनाम नियुद्धं स्याद्बर्लशिक्षा तु तालिमम् ॥ १३२ ॥
सिंहावलोको बागजस्तो मेला स्याच्छस्त्रशिक्षणम् ॥
मेलकारस्तथा शस्त्रविद्यायाः परिशिक्षकः ॥ १३३ ॥

॥ चतुरङ्गवर्गः ॥

गजशाला फीलखाना गजः फील इति स्मृतः ॥
हत्तिणी तु करेणु स्याच् छावा कलभ उच्यते ॥१३४॥
महावतो निषादी स्यात् न्मोवनी गजपालकः ॥
गजाकिङ्कर नामा स ज्ञेयो यस्तु गडेकरी ॥ १३५ ॥
कक्ष्या किलावा नाडा तु स्थूलरज्जुः प्रकीर्तितः ॥
झूलिःकुथा लंगरस्तु निगडोऽन्दुः समो द्वयोः ॥ १३६॥
आलानं तु भुनासः स्याच् चर्मटी पादपाशिका ॥
दन्तकुन्तः सनीना स्याच् चवडोलस्तु कोविदैः ॥१३७॥
गजमण्डप इत्युक्तो, हौदा नाम गजासनम् ॥
पागा स्यान्मन्दुरा नाम मिराखोरोऽश्वरक्षकः ॥ १३८ ॥
खासदारस्त्वश्वधरश् चाबुकस्वारोऽश्वशिक्षकः
हम्रू-नामा तु पर्यायो शाहनीरस्तु जांघिकः ॥ १३९ ॥
रिकेबदार स्तोत्रधरः कावाडी घासवाहकः
खुरत्रबन्धकश्चापि नालबंद इतीरितः ॥ १४० ॥

---

८४. 'स्यात्सारनम्' पा० भे०
८५. 'भांडें नाम महायंत्रं दारुनामाग्निचूर्णकं । उलकानामहुकागोलदाजःस्यात्यंत्रवेधकः॥पा०भे०
८६. 'बल्लशिक्षा.' पा० भे०

अंतर्झूलिः परिस्तोमो ग्रीवाबन्धो दवासनम् ॥
निगालो गडवोलाख्यः स्याद् भोंवरकंडीति तु—॥१४१॥
निगालवलयं, स्याच्चमङ् शिरो-दंशवारणम् ॥
पायबंद: पादबन्धो मुज्मामा नाम पाशकः ॥ १४२ ॥
दुस्कला-नामकश्चर्मनिगडः परिभाषितः ॥
बुधैर्नालस्तथा लोह-निगडाभिध उच्यते ॥ १४३ ॥
सरोसरः प्रोथचर्म लगामः स्यात् खलीनकम् ॥
खलीन-रश्मिर्विज्ञेयस् नुकमानेति नामतः ॥ १४४ ॥
खोगीरं नाम पल्याणं जीनं तु तुरगासनम् ॥
तुरगासनपक्षस्तु दावण परिभाषितम् ॥ १४५ ॥
तस्याग्रतन्तवश्चापि मुस्तकेति समीरिताः ॥
तुरगासनपृष्ठं तु भीडनं ब्रुवते जनाः ॥ १४६ ॥
तुरगासनशुण्डा तु हणा नाम बुधैः स्मृता ॥
पुरोबन्धः पेशबंदो जेबंदस्तीक्ष्णताडनी ॥ १४७ ॥
कुक्षिरज्जुः शिकाबंदः साखता जघनपत्रकम् ॥
फुंदणा नाम गुच्छः स्याद् हरडा तु मणिः स्मृतः ॥१४८
किङ्किणी चंग-नाम्नी स्यात् सडका तेत्तुं चामरम् ॥
तथा पुरः किङ्किणिका जलाजलमितीरिताः ॥ १४९ ॥
मर्वली स्याच्छिरश्चर्म लाले स्यादोष्ठबन्धनम् ॥
आरोहिणी रिकीबः स्यात्तस्याश्चर्म रिकीबदाल् ॥१५०॥
दुम्ची-तंगौ पुच्छबन्ध-कश्यबन्धौ क्रमात्स्मृतौ ॥
स्यात्कुक्षिबंधवलयम् नाम्ना तंगकडीति च ॥ १५१ ॥
पुस्तंगस्तद्बरत्रा स्याद् हयासा ग्रन्थिचर्म च ॥
स्यादश्वकवचं पाखगोशा नामोपरिच्छदः ॥ १५२ ॥
स्याल् लगामपटा त्वश्वमुखभूषण-नामकः ॥
ताजा-नाम त्वश्वमुखकवचं कवयो विदुः ॥ १५३ ॥

---

८७. 'अंतर्झूलि' पा० भे०
८८. 'भोंवररयाकडीति तु' पा० भे०
८९. 'नम्रबंधनम्' पा० भे०
९०. 'त्वश्वचामरम्' पा० भे०
९१. 'कश्यबंधवलय नाम्ना तंगडीति प्रथा' पा० भे०

सनीनमश्वशृङ्गं स्याद् **ढक्का तबल**-नामिका ॥
अनीनं कण्ठरज्जुः स्याद् **हुमा** त्वश्वावतंसकः ॥१५४॥
सर्जा सिंहसृतोदरं तु वीरकङ्कणमुच्यते ॥
कंडा तु कण्ठभूषा स्याद् **बिरुदं** चिन्हमीरितम् ॥१५५॥
आकर्षणी [११]**कोंहडनी कपायी** मलमार्जनी* ॥
चोटिया नाम वेण्यः स्युरि**तमामं** तु मर्दनम् ॥ १५६ ॥
मुखाकर्षस्तु **काजा** स्यात् **खरारा** त्वश्वघर्षकः ॥
ज्ञेयं कवलपात्रं तु **तोबरा**-नामकं बुधैः ॥ १५७ ॥
खुरत्राणं तु **नालः** स्यान् **नालमेख**स्तु कोविदैः— ॥
खुरत्र-शङ्कुः कथितस्, **तरटं** तु महाकशा ॥ १५८ ॥
कोरडा ताडनी **चाबुक्** कशा स्यादथ **खांकरम्**— ॥
झर्झरं, स्याद्वेगसारचर्म **किमुशान**-नामकम् ॥ १५९ ॥
पशुचर्म **त्वाधवडी** छागचर्म तु **साग़ळम्** ॥
गुल्फत्राणं तु **दाभोटा नवारो** मञ्च-गुम्फिनी ॥१६०॥
दालो भवेत्तान्तविकमथ कौशेय-तान्तवम्— ॥
रेशीमदाल स्तथा **सूतीदालः** स्यात् सूत्र-तान्तवम्॥१६१॥
गोफो गुम्फितरज्जुः स्यादथाश्वगतिरुच्यते ॥
भ्रमणं नाम **कावा** स्याद् **एडी** रेचितमुच्यते ॥ १६२ ॥
धौरितं **तुरकीचाली** वल्गितं **दुडकी**ति च ॥
प्लुतं **छात्र**[१२]**कमि**त्युक्तं धारा **निःशंकधावणें** ॥ १६३ ॥
निळा [१३]**कर्कः** परिज्ञेयः शोणो **बोर** इति स्मृतः ॥
श्यामलस्तु **कुमैतः** स्याद् **अंबरी** मेघवर्णकः १६४ ॥
कर्बुरस्त**बूलखो** नाम **जरदा** पिङ्गलः स्मृतः ॥
अब्रशो व्याघ्रवर्णः स्यात् **करडा** नाम पाटलः ॥ १६५ ॥
रहवालः सैन्धवः स्याद् **इराखी** यावनः स्मृतः ॥
अरब्बी स्यात् पारसिकः **कच्छी** जवन उच्यते ॥१६६ ॥
मुजिन्नसो विजातीयो बाल्हीको **जहरी** स्मृतः ॥
मद्रजस्तु भवे**त्ताजी** पर्वतीयस्तु **ठांकणः** ॥ १६७ ॥

---

११. 'स्याद्धडणी' पा० भे०
* 'मल्ल-मार्जनी, पा० भे०
१२. 'सातक्यं चालस्यात् वा-रा निःशंक धावणें' पा० भे०
१३. 'शुभ्रः' पा० भे०

तेजस्वी तु भवेत्तेजी तुरकी वल्गनः स्मृतः ॥
वडवा मादगानः स्यान् नाकंदस्तु किशोरकः ॥ १६८ ॥
स्थौरी नाम भवेत् तट्टू हेषा नाम तु हिंसणं ॥
घोणः पेशलवो नाम सटा नाम भवेदयाल् ॥ १६९ ॥
स्यात् पुरस्तुरगः कोतवाल् यामिकाश्वस्तु पाहरी ॥
बालेतंगोत्तराबन्धो दाबः पार्श्व इतीरितः ॥ १७० ॥
रथशाला तु बहिलीमहाल इति कीर्तितः ॥
बहिली स्यात् प्रवहणं बहिलवानस्तु सारथिः ॥ १७१ ॥
गाडा शकट इत्युक्तः प्रतोदष् टुमणी भवेत् ॥
षुतुर्खाना तूष्ट्रशाला स्यादुष्ट्रः षुतुराभिधः ॥ १७२ ॥
पलाणंमुष्ट्रपल्याणं सार्वानस्तूष्ट्रकिङ्करः ॥
आलमूखाना वाद्यशाला दमामो दुन्दुभिः स्मृतः॥१७३॥
आनकस्तु नगारा स्याद्भेरी ढोल इतीरितः ॥
पणवस्तु नफेरी स्याच्छृङ्गं गोमुखमीरितम् ॥ १७४ ॥
आनद्धस्तु तुरारा स्याद्बांका नाम तु काहला ॥
वाद्ययन्त्राणि वाजंत्रे कम्बुः कर्णा प्रकीर्तितः ॥ १७५ ॥
पांवा वेणुर्मड्डुकं तु डफडे डमरुर्हुडुक्कू ॥
खालूनगाराश्ववाद्यम् समेळो डिण्डिमः स्मृतः ॥ १७६ ॥

॥ सामन्तवर्गः ॥

सामन्तस्तु वजीरः स्यात् सैन्यं लष्करमीरितम् ॥
सर्नौबत स्तुसेनानीर्जुम्लेदारः शताधिपः ॥ १७७ ॥
भवेत् पंचहजारी च चमूपालाभिधानकः ॥
तथा जमानदारस्तु समुदायी निरूपितः ॥ १७८ ॥
साहस्रिको हजारी स्याद् व्यूहः फौज इतीरितः ॥
बारगीर स्त्वश्ववहो हुलस्वारस्तु पुरःसरः ॥ १७९ ॥
शिलेदारः स्वतुरगी सिपायी योधनामकः ॥
तिरंदाजस्तु धानुष्को बर्चीवालस्तु शाक्तिकः ॥ १८०॥

९५. 'जहाज°' पा० भे०
९६. 'गोपुर मीरितम्' पा० भे०
९७. 'हुयल्स्वारः पुरःसरः पा० भे०

पदातिसैन्यं **हशमं प्यादा** पत्तिः प्रकीर्तितः ॥
तत्र **सर्नोबतो** यस्तु दलवाही स ईरितः ॥ १८१ ॥
पैरिस्तोमी* तु **जुम्लेदार्** पत्तिपालो **हवालदार्** ॥
यत्तु **नाईकवाडी**[९८] तु पत्तिनायकनाम तत् ॥ १८२ ॥
तत्र[९९]यस्तु **सुभेदारः** पदात्यध्यक्ष ईरितः ॥
भालेकरी कौन्तिकः स्यात् प्रासिकः स्याद् **इटेकरी**॥१८३
सेनामुखं **फौजंकं** स्या च्छिबिरं **गोठ** उच्यते ॥
सेनागुल्मं तु **गोलः** स्याच् **छबीना** रात्रिरक्षणम्‡ ॥१८४
अन्वासारस्तु **चंडोलो रास्ता चंपा** च पार्श्वयोः ॥
मलावा स्यात्पर्यटनं **स्वारी** स्वैरगतिर्भवेत् ॥ १८५ ॥
मुकामः[१००]स्यादवस्थानं प्रस्थानं **कूच**-नामकम् ॥
शवा सौप्तिकनामा स्याद् **गिर्दं** वेष्टनमीरितम् ॥ १८६ ॥
आवेशो हुलुकः प्रोक्तो **जखमं** क्षतमीरितम् ॥
दोस्तः सुहृद् **गनीम्** वैरी **सल्ला** संधिः प्रकीर्तितः १८७
बिघाडो विग्रहः प्रोक्तो **नामूजादिः** स्यादभिक्रमः ॥
आसरा त्वाश्रयः प्रोक्तः **फितवा** भेद ईरितः ॥ १८८ ॥
वशिहत्सान्त्वनं **पन्दो** दण्डो **दौडस्तु** धावनम् ॥
लढायी तु भवेद्युद्धं **शिकस्त**स्तु पराभवः ॥ १८९ ॥

॥ दुर्गवर्गः ॥

दुर्गं किल्लेति विज्ञेयं गिरिदुर्गं **गडः** स्मृतः ॥
प्राकारः **कोठ** इत्युक्तो **जजीरा** द्वीप उच्यते ॥ १९० ॥
भृगुपातः **कडेलोटः कडा** तु भृगुनामकः ॥
दम्तको **गडकोनः** स्याद् **बुरुजः** कोटगुल्मकम् ॥ १९१ ॥
उपत्यका तु **माची** स्याद् **बालेकिल्ला** त्वधित्यका ॥
प्राकार-वेदिका **फांजिः** परिखा **खन्दकः** स्मृतः ॥१९२॥
रेवणी नाम परिखा-वलयं परिभाषितम् ॥

---

* 'पदिस्तोमीति' पा० भे०
९८. 'नाइकवाडीति' पा० भे०
९९. 'अमात्यस्तु' पा० भे०
१००. 'हरोळः स्यात्' पा० भे०
‡ 'रात्रिरक्षकः' पा० भे०

षडकोटस्तथा सद्भिः प्राकारवलयं स्मृतम् ॥ १९३ ॥
जंग्या प्राकार-रन्ध्राणि **चर्या** प्राकार-फालिका:
जीभि हस्तिनखाख्या स्याद् **अगळा** त्वर्गला मता॥१९४॥
वेढा परिधिनामा स्यात् **मोर्चा** स्यादुपसर्पणम् ॥
अलंगः परिरक्षा स्यान्**मेटः** स्यादुपरक्षिका ॥ १९५ ॥
स्यात् साहसाधिरोहस्तु **सुलतानढवा**भिधः ॥
मगर्विवी नामविज्ञैरश्मियन्त्रमुदाहृतम् ॥ १९६ ॥
धम्धमा प्रतिगुल्मः स्यात् **सुरंगं** विवरं स्मृतम् ॥
यामाटनं तु **गस्ती** स्याद् **गस्ति**र्यामिकउच्यते ॥ १९७ ॥
थांटगस्तिस्तथा घन्टायामिकः परिभाषितः ॥
सामग्री नाम **सामानं जकीरा** संग्रहः स्मृतः ॥१९८॥
अम्बार्खाना धान्यकोशो **गला** धान्यस्य संहतिः ॥
कारखाना तु संभार-गृहमाहुर्मनीषिणः ॥ १९९ ॥
संभार-लेखकः **कारखाननीसः** प्रकीर्तितः ॥
हवाल्दारस्तत्रमुद्राधिकारी परिभाषितः ॥ २०० ॥
ज्ञेयः प्राकारपालस्तु **तट्सनौ**[illegible]**त** नामकः ॥
इमारति-हवाल्दारो भवेच्छिल्पाधिकारिकः ॥ २०१ ॥
गौंडी तु भित्तिशिल्पी स्यात्पलगण्डस्तु **बेलदार्** ॥
गिलावा लेपनामास्याच्छिल्पकार्य**मिमारतिः** ॥ २०२ ॥
संगत्रास स्त्वश्मभेत्ता **खंमीर**श्चूर्णकर्दमः ॥
कडेकरी स्यात् पाषाणवाहकोऽथेष्टका **इटा** ॥ २०३ ॥
कौलें तु खर्पराणि स्युश् **चिरे** तु घटितोपलाः ॥
अश्मकूपस् **तटाकं** स्यान्निर्झरस्तु **झरा** भवेत् ॥ २०४ ॥
दिवाणवाडा स्याद्राजमन्दिरं **सदरः** सभा ॥
कुमार सदनं **खानजादेवाडा** इति स्मृतम् ॥ २०५ ॥
स्नानस्थानं **गुसुल्खाना** चतुष्कं **चौक**-नामकम् ॥
हरंमहालः शुद्धान्तः कक्ष्या **बंध** इतीरितः ॥ २०६ ॥

---

१०१. 'धान्य मितीरितं' पा० भे०
१०२. ' संगरात° ' पा० भे०
१०३. ' मंजस्थानं ' पा० भे०

देहली देल्हडी-नाम्नी दरवाजा तु तोरणम् ॥
झरोखे स्युर्गवाक्षाणि माडी स्यादुपकारिका ॥ २०७ ॥
चन्द्रशाला नाम सज्जा सोपानं[104] तु जिना भवेत् ॥
बालंगरेज इत्येतद्वलीकं नाम संस्मृतम् ॥ २०८ ॥
कारंजें जलयन्त्रं स्यादुत्सो[105] धबधबा मतः ॥
प्रणाली तु पनाळः स्याच् चौकटी द्वारबन्धिका॥२०९॥
झडपा तु कपाटं स्याद् उंबरा स्यादलिन्दकः ॥
कुलपं लोहपाशः स्यात् कुञ्चिका तु भवेत् किली॥२१०॥
वातायनं सुराखः स्यात् कुड्यनीडं तु मेहराब् ॥
वेदिकानाम चौत्रा स्यान् मैदानं तु प्रशस्त-भूः ॥२११॥
भवेदुपवनं बागो रस्ता रथ्या प्रकीर्तिता ॥
क्रीडावनं तु खाम्बागः शय्यास्थानं[106] तु खाबगा ॥२१२॥
तारःखाना मलस्थानं भंगी मलहरः स्मृतः ॥
कुदळी नाम कुद्दालः पावडें स्यात् खनित्रकम् ॥ २१३॥
कुऱ्हाडिस्तु कुठारः स्यात् कोयिता छेदकः स्मृतः ॥
आसींदस्तु[107] भवेत् तेषा क्रकचः कर्वतः स्मृतः ॥२१४॥
इळा दात्रं पहारस्तु फालः खुर्पं तृणक्षुरम् ॥
निश्रेणिस्तु शिडी चढणें ज्ञेयमारोपणं बुधैः ॥ २१५ ॥

॥ लेखनवर्गः ॥

दफ्तर लेखशाला स्याद् दफ्तर्दारस्तु लेखकः ॥
नविसिंदा[108] लेखकः स्याद् पारेदी हस्तकः स्मृतः ॥२१६॥
रखनवानो मषीकारो मषी शायी प्रकीर्तिता ॥
भवेल्लेखनपात्रं तु कलमदानाभिधानकम् ॥२१७॥
लेखनी तु कलम् दौति मषीपात्र्यथ मुद्रिणी—
शिकेदौनिस्तथा डीकदानी निर्यासपात्रकम् ॥२१८॥

---

१०४. 'पायरी भवेत्' पा० भे०
१०५. 'उत्सेधो बंधनामतः' पा० भे०
१०६. 'क्रीडास्थानं हवास्मृतं' पा० भे०
१०७. 'असिदस्तु भवेत् तीषा' पा० भे०
१०८. 'नविशिंदा तु निशितो' पा० भे०

कितांबैः पदवी नाम **फर्मानं** राजपत्रकम् ॥
पुस्तकं तु **किताबः** स्याद् **हिशोबो**[109][110] व्ययलेखनम् ॥२१९॥
मोहस्त्रा लेखशुद्धिः स्यादायो नाम भवेज् **जमा** ॥
व्ययः खर्चः परिज्ञेयः **शाहिरू** वेतनव्ययः ॥२२०॥
राजव्ययस्तथा विज्ञेस् **नहवेलिरि**रिति स्मृतः ॥
अडमेरी धान्यभृतिर्वेतनं तु **मुशाहिरा** ॥ २२१ ॥
तूमारं तु समाहारो निर्यातिर्ह्नि **डती** भवेत् ॥
जाबिता[111] नाम तु बुधैर्दोषनिर्णय उच्यते ॥ २२२ ॥
स्यान् **निजेजाबिता**[112] नाम दोषनिर्णयपत्रकम् ॥
वांटणी स्याद्विभजनं विभागस् **तकूसिमा**भिधः ॥२२३॥
देय-शेषस्तु **मेबादं** भिन्नं स्यात् पितृनामानि ॥
तथा दापितशेषस्तु **गैरूआदा** नामतः स्मृतः ॥ २२४ ॥
कोविदैः **कर्जहमना** ऋण-ग्रहणमीरितम् ॥
कर्जदादनमित्येतदृणदानं प्रचक्षते ॥ २२५ ॥
भवेदृणपरावृत्ति र्नाम **कर्जगिरिफ्तनम्** ॥
रदुकर्ज नाम बुधा ऋणनिर्यातनं विदुः ॥ २२६ ॥
श्रेष्ठा[113] **गिरामी** विज्ञेयो **जमानः** प्रतिभूः स्मृतः ॥
ग्वाही शायीद इति च द्वे ज्ञेये साक्षिनामनी ॥ २२७ ॥
फायिदा च **नफा** च द्वे विज्ञेये लाभ नामनी ॥
ऐनं मूलधनं ज्ञेयं कुशीदं **व्याज**-नामकम् ॥ २२८ ॥
प्रतिदानं **फर्देणा** न्यासस्तु **रखणा** मतः ॥
द्रविणानि तु **पैके** स्युर्द्रव्यं **नखूत**मुदाहृतम् ॥ २२९ ॥
सर्वस्वं तु **बिमादिः** स्याद्धनं **माल** इतीरितम् ॥
इतबारस्तु विश्वास **इमानः** सत्यभाषणम् ॥ २३० ॥
श्रुतं **दखल** नाम स्याद् विस्मृतं **गफलतं** विदुः ॥

---

१०९. 'फर्मानं राजपत्रं स्यादेष्पत्रं किताबतिः' पा० भे०

११०. 'लेखनामकः' पा० भे०

१११. 'नेजानाम बधैर्दोष-निर्णयः परिभाषितः' पा० भे०

११२. 'स्याद्विनजाबिता नाम०' पा० भे०

११३. 'गिराः प्रतिनिधिर्ज्ञेयो०' पा० भे०

तत्कालः फीलहालः स्याद् हालों सांप्रतमीरितम्॥२३१॥
मात्री नाम भवेत् पूर्वं कूटघातो दगा स्मृतः ॥
खस्तह् क्लेशस्तथा कार्यश्रमो नाम मशाकतिः ॥ २३२ ॥
उधारः स्यादायतिकं रोखं तात्कालिकं विदुः ॥
लायखो योग्यः कुवन् शक्तिः फिसाति वैशसं मतम्॥२३३॥
हलाल्खोरः स्वामिकार्यतत्परः परिभाषितः ॥
स्वामिद्रोही हराम्खोरः सिर्फला क्षुद्र ईरितः ॥ २३४ ॥
एकाकी तु जरीदा स्यात् सकलस्तु तमाम् स्मृतः ॥
गम्यं पहूंच इत्युक्तं कजागः साहसी स्मृतः ॥२३५॥
मुजब्बा नाम संदेहो निःसंदेहो बिलाकसूर् ॥
सामर्थ्य कुदरत् ज्ञेयं दिलेरो धृष्ट ईरितः ॥ २३६ ॥
सख्ती शक्तिः सख्नशीरः शक्तिमान् परिकीर्तितः ॥
सख्तः शक्तो बख्तवारो भाग्यवान् परिभाषितः॥२३७॥
मवादा तु कदाचित् स्याद् बनाम् नामोपरिश्रुतम् ॥
भंगा नाम परंतु स्यात् पुर्न बीअद तु स्मृतम्॥२३८॥
इर्ने स्यादेतदित्यर्थे वाऽहा स्यादुत्तमोत्तम् ॥
समीचिनं दुरुस्तं स्याद् हरगीज तु सर्वथा ॥ २३९ ॥
धूर्तो हरीफ नामा स्याद् हैवानः पामरः स्मृतः
चपलो जुर्दतरः स्यात् सैतानस्तु पिशाचकः ॥ २४० ॥
शौर् विवेकः प्रज्ञा तु वकूफः कुशलः शुकुर्*॥
बेवकूफस्तु मूढः स्यान्मूर्खो बेअकलः स्मृतः ॥ २४१ ॥
उत्तमं स्याद्वल् नाम मध्यमं दुम् प्रकीर्तितम् ॥
कनिष्ठं सीम् परिज्ञेयं चाहरः स्यात्तथाऽधमम्॥ २४२॥
मख्फी रहस्यं गदितं सफा निर्मलमुच्यते ॥

११४. 'प्रमादस्तु दगा स्मृतः' पा० भे०

११५ 'लयाखो योग्यः कुबल्शक्तिः' पा० भे०

११६. 'इंजाई क्षुद्र ईरितः' पा० भे०

११७. 'जरारा' पा० भे०

११८. 'पुनर्मा अदजः स्मृतं' पा० भे०

११९. 'अजः' पा० भे०

१२०. 'वाह्वाहस्तूत्तमोत्तमम्' पा० भे०

१२१. 'जुलहलः' पा० भे०

* सुवर' पा० भे०

मुद्दतिर्दिनक्लृप्तिः स्यादवकाशस्तु फुर्सतिः ॥ २४३ ॥
निर्मूलं नेस्त-नाबूदं सिनाजोरी उरोबलम् ॥
[122] खोही नखाहि इत्येते इच्छानिच्छे प्रकीर्तिते ॥२४४॥
विज्ञै र्बार्दिगरी नाम बोध्यमेतदनन्तरम् ॥
बासी पर्युषितं ज्ञेयं ताजा नूतनमुच्यते ॥ २४५ ॥
म्लानं सुका इति प्राहु [123] र्जल्दं शीघ्रं प्रकथ्यते ॥
सर्वार्थो हरबाबः स्याद् वस्तु स्याज् जिनसाभिधम्॥२४६॥
विप्रलापस्तु बद्गोयीं हमेशा स्यान्निरन्तरम् ॥
आवश्यकं खलबता [124] अनुकूलस्तु बेहतर् ॥ २४७ ॥
अवकलस्तु संकोचो गंजः संमर्द ईरितः ॥
अवसाफो भवेत् ख्यातिस् तारीफः स्तुतिरीरिता*॥२४८॥
राबिता नाम संचारः संलग्नं भीड-नामकम् ॥
निगा संरक्षणं ज्ञेयं भर्त्सनं तु फजीहतम् ॥ २४९ ॥
विभीषिका दटावणी स्याद्दाटा स्याद्भयदर्शनम् ॥
लंग शून्यं समस्तं सब् दस्तं कैदं च निग्रहः ॥२५०॥
हस्तस्पर्शो दस्तपाशी मुलाखत् दर्शनं स्मृतम् ॥
पादस्पर्शः [125] कैदम्बोसी मिलना त्वालिङ्गनं स्मृतम्॥२५१॥
शिरसावन्दनं शिज्दा प्रणामस्तस्लिमा भवेत् ॥
नमस्कारः सलामः स्यादाशीर्वादो दुवा स्मृतः ॥ २५२ ॥
[126] यकीनः स्यात्तथा निष्ठा सत्यं सच्चा इति स्मृतम् ॥
मिथ्या झूटम् किलाफस्तु कपटं सुष्टु खूब् स्मृतम् ॥२५३॥
महत्त्व-द्योतकं तत् स्यादन्मशाकून्निले इति ॥
मजकूरं तु नीचत्वे अजमः श्रेष्ठ-वाचकः ॥२५४॥
स्यात् स्वयं [127] दत्तमेतत्तु मन्हामतमितीरितम् ॥
अवलादः पुत्रसन्तानमफ्लाद् दुहितृसंततिः ॥ २५५ ॥

---

१२२. 'खोही नखोही' पा० भे०
१२३. 'दहोल् शीघ्रं प्रचक्षते' पा० भे०
१२४. 'अनुकल्यस्तु' पा० भे०
* 'परिपूर्णस्तु संजदा खोई शाख्यातु वासना' अधिकतरम्.
१२५. 'कदम् चप्सी' पा० भे०
१२६. 'अकीदः स्यात्' पा० भे०
१२७. 'दत्तमुजरा मन्हामत' पा० भे०

बिरादर[१२८]: स्वबन्धुः स्याज्जवानस्तरुण ईरितः ॥
ननबादस्तु बालः स्याद् बुड्ढा वृद्धः समीरितः ॥२५६॥
शाहगिर्दस्तु शुश्रूषु र्वुस्तादोऽध्यापकः स्मृतः ॥
नैवेद्यस्या[१२९]र्पणं फात्या स्नानं गुसुल-नामकम् ॥ २५७ ॥
पञ्चाङ्गक्षालनं वजू अभ्यङ्गस्तु हमाम् स्मृतः ॥
स्याच् चंदरोज इति यत् कतिचिद्दिन-नाम तत् ॥२५८॥
अतिक्रान्तं तु गुजरान् ज्ञेयं प्रायः खसूदनम् ॥
भवेदभयहस्तस्तु द[१३०]स्तंपंजाभिधानकः ॥ २५९ ॥
X बर्खुर्दार श्चिरंजीवी स्यादायुरुमराभिधम् ॥
महालस्तु भवेद्देशः प्रासादो महलाभिधः ॥ २६० ॥
कारागृहं बंदिखाना बेडी स्यात् पादशृङ्खला ॥
तोकस्तु गलपाशः स्याद्बन्धमोक्षस्तु बंदखलास् ॥२६१॥
वि[१३१]भ्रान्तं गलथः प्रोक्तो गाफिलः प्राकृतः स्मृतः ॥
तहकूपं स्थापितं स्यात् प्रत्याख्यातं मकूफकम् ॥२६२॥
मखसूदः स्यादभिप्रायो ग[१३२]रूरो गर्व ईरितः ॥
स्याद् बेमवसरो रिक्तो वित्त मवसरो भवेत् ॥ २६३ ॥
आस्तिः स्याद् वैवजं नाम मसाला तु व्ययार्थकम् ॥
तदबीरः प्रयत्नः स्यादाश्रयस्तु हिमायतिः ॥ २६४ ॥
तथा किफायति र्नाम विशेषादाय ईरितः ॥
कोशीसः पक्षपातः स्यादा[१३३]ज्ञादानं तु ताकिदिः २६५
आकर्षपत्रं तलबं प्रेषणं तु रवानगी ॥
पैवस्तगी विप्रविष्ट[१३४]र्जदीदं तु नवीनकम् ॥२६६॥
पुरातनं कदीमः स्यात् कृपा मेहरबानगी ॥
पूर्वान्नपालनं नाम प[१३५]रवर्षीति कीर्तितम् ॥२६७॥
मशक्कशो निश्चयः स्यात् प्रत्याम्नायो मुबादला ॥

---

१२८. 'बिरादरस्तुबंधुः स्याद्' पा० भे०
१२९. 'मंगलाचरणं फात्या'० पा० भे०
१३०. 'दस्तपंजाभिधायकः' पा० भे०
१३१. 'वाचाटोगलथः' पा० भे०
१३२. 'नखरा' पा० भे०
१३३. 'शिक्षापत्र' पा० भे०
१३४. 'प्रविष्टः स्यात्' पा० भे०
१३५. 'परवेर्शीति' पा० भे०

निर्वाहको पखानियारो दुश्मानः शत्रुरीरितः ॥२६८॥
अजीज[136]स्तु भवेदिष्टं प्राघुणः स्यात्तु मेहमान् ॥
मेहमानी तु[137] आतिथ्यं मेज्वानी श्रेष्ठ[138]-भोजनम् ॥२६९
अजब् नाम त्वपूर्वं स्यात्तमाशा कौतुकं मतम् ॥
उत्साहो[139] हवसः प्रोक्तः कौलनामाभयं स्मृतम् ॥२७०॥
खिलॅात[140]: स्याद्दियवस्त्रमभ्युत्थानं तु ताजिमं ॥
आदरस्तु नवाज् स्यात् प्रतिष्ठा इज्जतिः स्मृता ॥ २७१॥
अप्रतिष्ठा बेइज्जति र्दुर्मानिमान उच्यते ॥
सजा[141]: शिक्षाऽथ पैशून्यं चुगलीति प्रकीर्तितम् ॥२७२॥
क्षुद्र[142]भाषा खोजगिरी स्यादामान्नं तथालुफा ॥
विनेयर्थे[143] बगै नाम संबन्धो निस्बति र्भवेत् ॥ २७३॥
खुदनिस्बतिः स्वसंबन्ध खावंद् स्त्वधिपोभवेत् ॥
अनावृष्टि र्भवेदा[144]फ्ति श्चकेतिः फितू[145]रिति र्भवेत् ॥२७४॥
पायमाली तूपहति स्नाबालाडम्बरः स्मृतः ॥
शोरस्तु धृष्टनामा स्यात् संरम्भः शोर-नामकः ॥२७५ ॥
कौ[146]पस्थं तु दगाबाजी कलहस्तु कबाहतिः ॥
गुल्हिः कोलाहलो ज्ञेयो [147]रासिन योग्यं प्रकीर्तितम् ॥२७६
प्रमाणबन्धो बंदिस्त माकूलमुचितं भवेत् ॥
गैर्माकुलं बदअमल् द्वयंचानुचितं स्मृतम् ॥ २७७॥
शपथस्तु दुराही स्याच्छुद्धिः पाकी प्रकीर्तिता ॥
नॉ[148]गिरणॅनाम विज्ञेयं सर्वस्वहरणं बुधैः ॥ २७८ ॥
हुजराति नाम [149]सौद्धिः समीपस्थितिरुच्यते ॥

---

१३६. 'अजीजस्तु भवेदाप्तो भवेन्मान्यस्तु मेहमान्' पा० भे०
१३७. ' तारतम्यं ' पाठभेदः
१३८. 'लग्नमुच्यते' पाठ भेद
१३९. 'उत्साह उत्सवः प्रोक्तो' पाठ भेदः
१४०. 'तस्नीभः स्यात्' पाठभे०
१४१. ' शास्तिः ' पाठभेदः
१४२. ' क्षुद्रदेयं ' पाठभेदः
१४३. 'अन्यथास्याद् बगनाम' पाठ भेदः
१४४. ' आफत् ' पाठभेदः
१४५. 'फितूरतिर्भवेत्' पाठभेदः
१४६. ' दुष्टता ' पाठभेदः
१४७. 'रास्तिर्न्यायः प्रकीर्तितः पाठ भेदः
१४८. 'नंगणा०' 'गारिवणें' पाठभेदौ
१४९. ' बुधैः ' पाठभेदः

पश्चात्कृति गैबती स्यात् स्वैर स्वेच्छाविवर्तनम् ॥२७९॥
खैरं कल्याणमित्युक्तं रोज़ा निरशनं भवेत् ॥
ज्ञेया रायज़नी नीतिर्वृद्धि. स्यादकलाभिधा ॥२८०॥
वशीयत् स्याद् बुद्धिवादः सख़्ती[151] स्याद्दुःखशासनम् ॥
नज़रगुज़ारमित्येतद् विज्ञेयं दृष्टिगावरम् ॥२८१ ॥
भवेल्लक्ष्मीकटाक्षस्तु नज़र्दौलतनामकः ॥
फर्मावणा प्रेरणं स्यादाज्ञा हुकुमनामिका ॥ २८२ ॥
हुकुम्बर्दार इत्येष आज्ञाधारक-संज्ञकः ॥
ऊर्जितं स्यात् सर्फराज़ी गोश्माल कर्णपीडनम् ॥२८३
बर्दास्तिरिच्छाग्रहणं करद्रव्यं करारातिः ॥
बाज़गस्तं परावृत्तादाय इत्युच्यते बुधैः ॥ २८४ ॥
तथा दत्तापहारस्तु विज्ञेयो बाज़गर्दनं ॥
शरा नाम यथाशास्त्रं स्थिरो मोकररः स्मृतः ॥ २८५ ॥
स्यात्[152] वृत्तिदानपत्रं तु तैवर्खमिति कोविदैः ॥
असामी नाम पत्रं स्याद् दिर्सालं प्रेषितं विदुः ॥२८६॥
हुज़ातिः प्राप्तिपत्रं स्याज्जाबः प्रत्युत्तरं भवेत् ॥
लेखागमदिनं ज्ञेयं रसद्दी-नामकं बुधैः ॥ २८७ ॥
तथा निर्णयपत्रं तु ज्ञेयं मोय्यनज़ाबिता ॥
आयपत्रं जमाखर्च कनबा ऋणपत्रकम् ॥ २८८ ॥
व्ययपत्रं खर्चखर्चा लाखोटा नाम मुद्रितम् ॥
भाषापत्रं तु[153] महज़र् मखलाशी तु निर्गातिः ॥२८९॥
पाखनीशी शोधकता पूर्त्तिर्बरकाति स्तथा ॥
कीर्तिं मैहस-नाम्नी स्यान्निषेधस्तु मना स्मृतः ॥ २९०॥
अभिदधते यवनगिरा मुखवचनं मनीषिणो ज़बानीति ॥
रदबदलं नाम तथा विवादमाहुर्जयः फत्ते नाम ॥२९१॥

---

१५०. 'देशस्थितिर्गै०' पाठभेद.
१५१. 'पुर्सासंदुःखशासनम्' पाठ भेदः
१५२. 'ज्ञेयं वेतनपत्र तु' पाठ भेद.
१५३. 'महशर्तं' 'महश्झर्तं' पाठभेदौ

स्यात् खलल्तं **हरकती** **मुशॅकीलं**[१५५] विघ्नमुच्यते ॥
समुदायस्तु **मीम्जुम्ला** **द्यानतिः**शुद्धवासना ॥ २९२ ॥
सरंजामी नाम बुधा अनुकूलं प्रचक्षते ॥
पर्वानगी निदेशः स्यात् संदेहस्तु **रसानगी** ॥ २९३॥
इतरत्तु **दफाते** स्याद् **अरीन्वखनस्तु** सांप्रतम् ॥
पूर्वप्रमाणमिति तत् **सदर्हू**-नामकं जगुः ॥ २९४ ॥
आज्ञाप्रमाणं तु तथा **बर्हुकूमं** प्रचक्षते ॥
विशेषो **मजकूरः** स्याद् वार्ता **खबर**-नामिका ॥ २९५ ॥
खबर्दार स्त्ववहितः सावधानस्तथा **हुशार्** ॥
गुजारतिः साक्षिता स्याद् ‡**दिग्रतिः** स्यादनन्तरम् ॥२९६॥
लाबूदः स्वल्प इत्युक्तो **मज्बूदस्तु** दृढः स्मृतः ॥
बेहबूदस्तु भव्यं स्यादुपाय**स्तर्दुदः** स्मृतः ॥ २९७ ॥
[१५६]**धर्मो हक** इति प्रोक्तो **नाहक्को**ऽधर्मनामकः ॥
गुम्शुदो गुप्त नामा स्याल् **लुगारी** लुण्ठनं स्मृतम् ॥२९८॥
जास्तं नामाधिकं ज्ञेयं **वजायी** न्यूनमुच्यते ॥
जुलुमस्तु बलात्कारो **जानं** जीवः[१५७]प्रकीर्तितः ॥२९९॥
अन्यायवार्ता **फिर्यादि** **बर्जे** ज्ञेयमवान्तरम् ॥
प्रान्तो नाम **जिल्हे** **अर्जिदास्तं** विनातिपत्रकम् ॥ ३०० ॥
नैश्चिन्त्यं **बेगमी** नाम कुटुम्बं **कबिला** भवेत् ॥
अनुरूपं **वाकिफं** स्यात् तदर्थं **मुज्रदं** भवेत् ॥ ३०१ ॥
मोहतादं परिमितं युग्मं **जोडा** इतीरितम् ॥
साजः प्रसाधनं ज्ञेयं **सर्फा** तु हितमुच्यते ॥ ३०२ ॥
देहंदगी तु दातृत्वं **बक्सीसं** पारितोषिकम् ॥
धर्मादायस्तु **खैराति** रन्नसत्रं तु **लंगरं*** ॥ ३०३ ॥
चूप् नाम तु विदुस्तूष्णीं मर्यादा **त्वदबा**भिधा ॥
अमर्यादा **बेअदबी** यथावश्यं तु **हाल्खुदं** ॥ ३०४ ॥

---

१५४ 'कीतिर्नामोश नाम्नीस्यात्' हा पाठभेद २९० श्लोकाच्या तिसरे चरणाचा होय.
१५५ 'रिश्कीलं' पाठभेदः
‡ 'इम्रतिः' पा०भे०.
१५६ 'सत्ता हक' पाठभेदः
१५७ 'हानिः' पाठभेदः
* 'जंगरं' पा० भे०

डे. ए. ए. द. वा. पोलदार

कैदं तु वर्म विज्ञेयं[१५८] प्रेक्षणं तु **मुलाहिजा** ॥
अन्यायो नाम **तखसीरः** संमतिस्तु **मुकाबिला** ॥३०५॥
मोईनी[१५९] नाम प्रातिसाक्ष्यं साहाय्यं **मदति** भवेत् ॥
समृद्धं स्यान्**मोबलगं** **साजिसी** त्वार्जवं भवेत् ॥ ३०६ ॥
अप्रयत्नो **नाइलाज** **इलाजो** यत्न ईरितः ॥
कबजं देयपत्रं स्यात् स्वाधीनं **काबिजं** स्मृतम् ॥ ३०७ ॥
एकबालं तु दैवं स्याद् **बखतं** भाग्यं प्रकीर्तितम् ॥
आदतस्तु स्वभावः स्याद्**दिलनिर्दूषणं** स्मृतम् ॥ ३०८ ॥
ज्ञेयः **पुश्तपनाहस्तु** सहकारी मनीषिभिः ॥
अभिवृद्धिस्तु **तरक्की** संख्या **बेरीज** उच्यते ॥ ३०९ ॥
बेरीजं गणितं **ताळा** विक्रयमाख्यायिका **खबैर्** ॥
तथैवानुक्रमणिका **फेरीस्त**मिति भाषितम् ॥ ३१० ॥
वैदिपृच्छा **सवालः** स्याद् **गणती** गणना मता ॥
दिनचर्या **रोजकीर्दिरावर्जा** प्राप्तलेखनम् ॥ ३११ ॥
मोफर्दो देशलेखः स्याद् **यादिः** स्मरणमुच्यते ॥
मश्रीको व्ययलेखः स्याद्**दिनामो** वृत्तिनामकः ॥ ३१२ ॥
खांशुद्री दापनं स्यान्**मेस्नको** लेखपद्धतिः ॥
अङ्गीकारः **कबूलः** स्याद्**बाधं** निष्कासनं विदुः ॥३१३॥
हिस्सा नाम भवेद् वर्णो **मोहला** त्वाकृतिर्भवेत् ॥
त्यक्तादायस्तु **सांडावा** टिप्पणं तु **खतावणी** ॥ ३१४ ॥
भोज्यग्रामो **मुकामः*** स्याद् विस्तारस्**तपसिलो** भवेत् ॥
अवान्तरव्ययःस्यात्तो **बाजेखर्चो** विचक्षणैः ॥ ३१५ ॥
परस्थलव्ययः साद्भिर्**मुजाफति**रितीरितः ॥
तथा परस्थलादाय **इनाफति**रिति स्मृतः ॥ ३१६ ॥
तथा दापनपत्रं तु **बरात**मिति कीर्तितम् ॥
मुदति स्त्ववधिः प्रोक्तः अन्तरं तु **तफावतं** ॥ ३१७ ॥
नागा शून्यदिनं प्रोक्तं **तारीखं** तु दिनं स्मृतम् ॥

---

१५८ '°विज्ञेयमुपरोधो मुलाहिजा' पाठभेदः
१५९ 'मोकाबिला प्रातिसाक्ष्य'
१६० 'सयादस्तु सयादस्तु' पा० भे०
* 'मुकासा' पा० भे०.

मासो **माह** इति प्रोक्तो वर्षं **साल**मितीरितम् ॥ ३१८ ॥
आरंभस्तु[161] **शुरू** ज्ञेयं **मोर्तेबं** स्यादलंकृतिः ॥
शिक्का नाम तु मुद्रा स्याद् **बारः** स्याल्लिख्यनामकः ३१९॥
तालीखं प्रतिपत्रं स्यात् प्रसंगः **कलमा**भिधः ॥
प्रत्यासन्नस्तु **हाजीरः** †कागजः **कागलः** स्मृतः ॥ ३२०॥
दस्ता †कागजमानं स्यात् पत्रं **पाना**भिधं भवेत् ॥
अलेखकागजः† **कोराकागदः** परिभाषितः ॥ ३२१॥
चवर्खी चतुरस्नं स्यात् द्विपर्णी **ताव** उच्यते ॥
पर्णार्धं तु भवेद् **बंदः** पर्णांशो **वरखः** स्मृतः ॥ ३२२ ॥
रकाना तुर्यभागः स्यात्तृतीयांशो **मुशहुरः***॥
अर्धभागो भवेज्जिल्हे **बिनं** मध्यांश उच्यते ॥ ३२३ ॥
अडांखस्तु समाङ्कः स्या**दिरेबं** वक्रलेखनम् ॥
आहुः †कागजसूत्रं तु **तब्लखं** नाम कोविदाः ॥ ३२४ ॥
जिलीदो लेखबन्धः स्याद् **बस्तनी** नाम वेष्टनी ॥
ज्ञेयं **जिलीदपुस्तं** तु पृष्ठपत्रं विचक्षणैः ॥ ३२५ ॥
तथा वेष्टनवस्त्रं तु **रुमालः** परिकीर्तितः ॥
पेटारा पेटकः प्रोक्तो **मुजूदानं** नाम संचिका ॥ ३२६ ॥

॥ जनपदवर्गः ॥

विलायाति जनपदो **बंलंदा**[162]पत्तनं स्मृतम् ॥
नगरं **पेंठसंज्ञं** स्यान्**मौजा** ग्राम इतीरितः ॥ ३२७ ॥
स्याच्छाखानगरं नाम **हवेली बंदरं** तु तत्–॥
यद्वेलानगरं, ग्रामगणः **परगणा**भिधः ॥ ३२८ ॥
घोषस्तु **मजरा खेडा** खेटं **वाडी** तु वाटिका ॥
सुभेदारस्तु देशाधिकारीति परिभाषितः ॥ ३२९ ॥
तथा **मुजुमदार**स्तु विज्ञेयो देशलेखकः ॥
अधिकारी **हवालूदारो** वीक्षकस्तु **निगाहवान्**[163] ॥ ३३० ॥

---

161 'निर्दोषंतु' पाठभेदः
* 'मुशहसः' पा० भे०.
† 'कागळ°' पाठभेद.
162 'ममलापत्तनं' पा० भे०.
163 'निगावनः' पा० भे०.

स्थायुकस्तु **तरफूदारो** **देर्फूतदारस्तु** गोपकः ॥
कमावेश्दार इत्येष ग्रामैसंघकरग्रही ॥ ३३१ ॥
चौगला ग्रामणीः प्रोक्तो ग्रामरक्षस्तु **कोतवाल्** ॥
कुल्कर्णी ग्रामैलेखी स्यात् **पाटीलो** ग्रामरक्षकः ॥३३२॥
जमीनजुमला नाम ज्ञेयो भूमिगणो बुधैः ॥
जिरायितं नाम तथा विज्ञेयं वृष्टिमातृकम् ॥ ३३३ ॥
आहु **बागायितं** नाम कोविदा जलमातृकम् ॥
धुमारी भूमिगणना **बटाई** भाग ईरितः ॥ ३३४ ॥
कैलं नाम विदुः क्षेत्रधान्यमानं मनीषिणः ॥
वातकैलं पुनर्मानं **बलूते** कारवः स्मृताः ॥ ३३५ ॥
मजुदारस्तु भृतिकः **सर्वारी**[168] भारवाहकः ॥
गंजः[169] पुंजः परिज्ञेय **स्तसैरं** धान्यविक्रयः ॥ ३३६ ॥
नफरायी हिताभासः **कबूलाति** स्वतिक्रिया ॥
पालितः[170] स तु **पर्वर्दा** **कार्कूनः** कार्यकारकः ॥३३७॥
खरीफं कार्तिकफलं स्याद्वैशाखफलं **रबी** ॥
व्यवसायी **मोहतर्फा** **शेतकरी**[171] तु कृषीवलः ॥ ३३८ ॥
महसूलं तथा **गैरमहसूलमिति** द्वयम् ॥
न्यायद्रव्यं तथान्यायद्रव्यं प्रोक्तं क्रमाज्जनैः ॥ ३३९ ॥
तथा बलात्कृतादायः **वैदागिरिरिति** स्मृतः ॥
उपायनं तु **भेटी** स्याद्**बाकी** शेष इतीरितः ॥ ३४० ॥
स्याद्वर्तमानवर्षं तु **सालमजकुर**-नामकम् ॥
तथा **सालगुदस्ता** तु गतवर्षं प्रचक्षते ॥ ३४१ ॥
शेषसंबन्धिकं **बाकी वकाया** इति कीर्तितम् ॥
चिरशेषस्तु **सनवादबाकीति** परिकीर्तितः ॥ ३४२ ॥
महाल मजकूरं तु देशव्यय उदाहृतः ॥
ग्रामव्ययस्तु **सादीलवार** इत्युच्यते जनैः ॥ ३४३ ॥

---

१६४ 'तरफ्दारस्तु' पा० भे०
१६५ 'देशमर्मज्ञ नामकः' पाठभेदः
१६६ 'देशकरणः' पाठभेदः
१६७ 'सातसीः' पाठभेदः
१६८ 'शिर्भारी' पाठभेदः
१६९ 'सुतापुंजः' पाठभेदः
१७० 'पर्वर्दातुगुणाधानं' पाठभेदः
१७१ 'मजरी' पाठभेदः

द्रव्यादायो **नख्तकटूबाणा** नामा प्रकीर्तितः ॥
धान्यादाय स्तथा **गल्लाकटुबाणा** परिस्मृतः ॥ ३४४ ॥
मीन्कबाल इति प्राहु गृहीतव्ययनामकम् ॥
भव्यादायो **मुस्तकबील्** पेस्तरं त्वग्रिमं भवेत् ॥ ३४५ ॥
सीमा **सरहदं** देशाक्रमणं तु **मुलुखूगिरी** ॥
वार्दरख्तं फलवृक्षं **जांगलं** जङ्गलं स्मृतम् ॥ ३४६ ॥
बर्नगूजगं नाम तथा ज्ञेयं छायावनं बुधैः ॥
वृक्षसंख्या तु विद्वद्भि र्ज्ञेया **न्याहलतज्करा** ॥ ३४७ ॥
उजयां स्यात् प्रसरणं यात्रा तु **हजयां** भवेत् ॥
भूनिर्णयो **जमीन्झाडा** मार्गादायो **जकायतिः** ॥ ३४८ ॥
पट्टी त्वारोपितादायः सर्वादायस्तु **हाशिमः** ॥
ग्रामादायो **दस्तअमल्** निर्गमादाय नाम तु— ॥ ३४९ ॥
निर्कौलुः स्यादथो**विस्वा** स्थलादायः प्रकीर्तितः ॥
शिगशिगोटिरित्येष श्रृङ्गादायः प्रकीर्तितः ॥ ३५० ॥
पर्णादायः **पत्रकेणी संचणी** संचयः स्मृतः ॥
रकमाला राजलेखा **लावणी** लापनं स्मृतम् ॥ ३५१ ॥
अकृष्टभूमि **र्नौकार्दिः कार्दिस्तु**[१७४] फलभूमिका ॥
दर्या समुद्रः कथितष् **टोकरा** स्यात्तथोडुपम् ॥ ३५२ ॥
यट्टोकरे-हशीलं स उडुपादाय ईरितः ॥
जाहजे जलयानानि नौका **स्यान्नाव**-संज्ञिका ॥ ३५३ ॥
द्रव्यः **फिरंगी मत्ता** तु क्रेयवस्तु समीरितम् ॥
प्राची **मशारिख**-नाम्नी स्याद्दक्षिणा **जमुबा**भिधा ॥ ३५४ ॥
मग्रिबाख्या प्रतीची स्यादुत्तरा दिग् भवेत् **षिमल्** ॥
किब्लेनुमा-नाम जनैर्दिशा-यन्त्रभुदीरितम् ॥ ३५५ ॥
अहदस्त्वादिनामा स्यादवाधि **स्तहद्** स्मृतः ॥
अथ **कोठीमहालस्तु** धान्यागारं प्रकीर्तितः ॥ ३५६ ॥
हवालूदार स्तस्य धान्याधिकारी परिभाषितः ॥

---

१७२ 'धान्यसंच:' पाठभेदः
१७३ 'पैजालूनामदाषेत्तैः । प्रवशादाय ईरितः ॥
इति अधिकतरम्
१७४ 'कीर्दिः स्याद्भूमिकं-नम्' पाठभेदः

तवस्रो **निविसिंदा** तु धान्यलेखक-नामकः ॥ ३५७ ॥
कोठीवाला धान्यमानी पशुपालस्तु **बैलका** ॥
उन्मानं **वजनी** **कैली** परिमाणं प्रकीर्तितम् ॥ ३५८ ॥
सुमारं परिसंख्या स्यात् **खरीदी** क्रीत उच्यते ॥
फरोखतं नाम विक्रीतं **मालिस्तं** कुट्टनं स्मृतम् ॥ ३५९ ॥
आँदीदं पेषणं प्रोक्तं **कसरं** वृद्धिरीरिता ॥
नुक्सानं तु भवेत् क्षीणं **स्यादिंन** **जिनसं** तु यत्–॥३६०॥
तन्मुख्यवस्त्विति प्राहुष् **टांकष्टङ्क** इतीरितः ॥
नवटांक स्त्वर्धपलं **पावशेरं** पलं स्मृतम् ॥ ३६१ ॥
अच्छेरं प्रसृतिः प्रोक्ता **शेरः** कुडव-नामकः ॥
प्रस्थस्तु **पायली**नामा मानिका नाम **चोथवा** ॥ ३६२ ॥
द्रोणो **मण** इति प्रोक्तः खारी **खंडीति** कीर्तिता॥
बुधला तु कुतूनामा **बुधली** कुतुपः स्मृतः ॥ ३६३ ॥
व्रीहि **धान्य** इति प्रोक्तो **गोणी** नाम समं द्वयोः ॥
भार्ष्यैयोरथ **कंठाळ** इत्यसौ भारसंचकः ॥ ३६४ ॥
मूठं तु वृषपल्याणं **वळी** शुण्डा प्रकीर्तिता ॥
वृषकश्यं **पठाड**ः स्यान्नासारज्जुस्तु **वेसणि**ः ॥ ३६५ ॥
रसडी रज्जुनाम स्यात् **सरकः** पाश उच्यते ॥
फिर्त्तिकोठी जनै र्बाह्यप्रशुकं परिभाषितम् ॥
थटी गोवाटिकीं नाम **गौळी** गोपाल ईरितः ॥ ३६६ ॥

॥ पण्यवर्गः ॥

बुंगा सैन्यसंभारो **बाजारः** पण्यवीथिका ॥
दुकानं त्वापणो नाम **चाट्या** स्याद् वस्त्रविक्रयी ॥३६७॥
भौरिकस्तु **सराफः** स्यात् **सोनारः** स्वर्णकारकः ॥
तांबटस्ताम्रकुट्टः स्यात् **कांसारः** कांस्यकारकः ॥३६८॥

---

१७५ 'इरतमेळं चोणंस्याद्' पाठभेदः
१७६ 'भाषयो रिति' पाठभेदः
१७७ 'गोवाहिकंनाम' पा० भे०

खाती तु लोहकारः स्यात् **सुतार**स्तक्षकः स्मृतः ॥
कुंभारस्तु कुलालः स्या**त्तेली** तैली प्रकीर्तितः ॥ १६९ ॥
जुल्हाई तन्तुवायः स्याद् **वाणी** वैश्य इति स्मृतः ॥
ताम्बूलिकस्तु **तांबोळी फुलारी** मालिकः स्मृतः ॥१७०॥
बुक्काफरोस इति यः स स्यादामोदकारकः ॥
तथा **तारकसी** स्वर्णतन्तुकारः प्रकीर्तितः ॥ १७१ ॥
शिंपी तु सौचिको ज्ञेयो **जुवारी** द्यूतकारकः ॥
मणियार स्तथा लोहविक्रयी परिभाषितः ॥ १७२ ॥
स्युः *कागजकरास्ते तु ये **कागदकुटे** इति ॥
धातुकारस्तु **ओतारी लोणारि** काष्ठविक्रयी ॥ १७३ ॥
रङ्गाजीवस्तु **रंगारी नीळारि** नीलकारकः ॥
पट्टेगार:† पट्टकरा **झारे** स्युर्भूमिशोधकाः ॥ १७४ ॥
तुरगासनकारस्तु वाच्यो **जीनगरो** बुधैः ॥
नदाभ-नामा कार्पासशोधकः परिभाषितः ॥ १७५ ॥
भवे**च्छिकलकार**स्तु शस्त्रशोधक-नामकः ॥
वेणुकारस्तु **बुरुडो बागवान्** फलविक्रयी ॥ १७६ ॥
आरालिको **भटारी** स्याद् भर्जकस्तु **फुटाणगार्** ॥
‡आपूपकः**शिरीनगारो भुसारी** धान्यविक्रयी ॥ १७७ ॥
कल्हईकर: सीसकारो **मुलामो** धातुमार्जनम् ॥
जड्या स्याद् रत्नखचको **जोहारी** रत्नविक्रयी ॥ १७८ ॥
अजाजीवी **धनगरो हजामो** नापितः स्मृतः ॥
चांभार श्चर्मकारः स्यात् **सरेकार**स्तु शौण्डिकः ॥१७९॥
स्यात् कङ्कणकरः **कांसार** व्यवसायी तु **बोहरी** ॥
कफ्फदोज: पादरक्षाकारकः परिभाषितः ॥ १८० ॥
खडावा पादुका ज्ञेयाः **पैजारा**: स्युरुपानहः ॥
मुलामगारो धातुमार्जी **चितारी** चित्रकारकः ॥१८१॥
स्यादैन्द्रजालिको **बाजेगरी कर्दगर**स्तु यः—॥

---

* 'कागळ' पा० भे०.
† पट्टवेगारः' पाठभेदः
‡ 'आपूपकस्तुशिर्णागार' पा० भे०
१७८ 'सुराकारस्तु' पा० भे०.
१७९ 'पंढारी पैष्टिकाजीवी । खाटीकोहिंस्रकःस्मृतः' पाठभेदः
१८० 'कौशदोज.' पाठभेदः

स शस्त्रकारी, कवचकारकस्तु जिरेहगार् ॥ ३८२ ॥
स्याच्चावडी हट्टसभा समाजो गोदरी मतः ॥
खलकः स्यान्महत्तरः श्रेणी खंब इतीरिता ॥ ३८३ ॥
हुनर्बंदस्तु शिल्पी स्यान्मीर्को हट्टपतिः स्मृतः ॥
चरैव्या[१८१] गोपतिः स्याद्दासी बांदीति शब्दिता ॥
डिण्डीरवस्तु धांडोरा ढालः स्यादापणध्वजः ॥ ३८४ ॥

इति श्री शिवच्छत्रपतिप्रियामात्येन नारायणाध्वरिसूनुना रघुनाथपण्डितेन शिवराजनियोगतः कृते राजव्यवहारकोशे पण्यवर्गो दशमः समाप्तः । शाके १६४७ विश्वावसौ फाल्गुन कृष्ण १४ चंद्रे समाप्तम् । गोविन्दभट्टानामिदंपुस्तकम्[१८२] ॥

---

१८१ 'इणंबारो' पाठभेद.

१८२ हा सातारा येथील प्रतीचा उपसंहार आहे.

सूचि-पत्र.

[खालीं दिलेले अंक श्लोकांचे होत. पाठभेदांतील शब्दांपुढें 'पाठ' असें ह्मणून पाठाचा अंक दिला आहे.]

अ.

अकल २८०
अकीद पाठ १२६
अगळा १९४
अज पाठ ११९
अजब २७०
अजीज २६९
अज्जम २५४
अडाकिता ९६
अडशेरी २२१
अडाख ३२४
अत्तर ९२
अदब ३०४
अद्शेर ३६२
अदालत पाठ ४
अनीन १५४
अन्तर्झूळी १४१
अन्तरा १२३
अन्त्यकाल पाठ ६६
अन्दु १२६
अफ्ताब ९
अफ्ताबगिरा(र्या) १९
अफ्राद १५
अफीम ८७
अंबर १०
अंबरी १६४
अंबारखाना ११९
अबीर ९२
अब्रश १६५
अब्लख् १६५
अंमा २३८
अयाल् १६१
अरब्बी १६६
अराबा १२९
अरीन्बख्त २९४
अर्क ९२
अर्गजा ९१
अर्ज ७३
अर्जिदास्त ३००
अर्धगज ७३
अलंग ११५
अलूफा २७३
अल्बता २४७
अवक्कल २४८
अवल् २४२
अवलाद २५५
अवसाफ् २४८
असामी २८६
अस्तनी ७५
अस्तावा ८३
अहद ३५६
आंगठी ४७
आडे ८[illegible]
आडेकरी ८[illegible]
आतष् [illegible]
आदत् ३०[illegible]
आदिल ७
आदीद ३६०
आधवडी १६०
आफ्ति २७४
आब् १०
आब्दारखाना ८२
आलम्खाना १७२
आवजा ३११
आसरा १८८
आस्मान १०
इम्रत पा० ‡ पृष्ठ २५
इजत २७१
इजाफत ३१६
इटा • ११९-२०३
इटेकरी १८३
इंजायी पाठ ११६
इतबार २३०
इतमाम १५६
इनाम ३१२
इमान २३०
इमारत २०२
इमाराति-हवाळदार २०१
इराकी (खी) १६६
इरेब ३२४
इळत ३०८
इळाज ३०७
इस्तमेळ पाठ १[illegible]

इळा २१५
ईन २३१
उगाल्दान्बर्दार ११
उजया ३४८
उजरामऱ्हामत पाठ-१२७
उत्साह पाठ १३९
उधार २३३
उंबरा २१०
उमर २६०
उशी. ११३
ऊद. ९४
ऊद्दानी- २९
ऊद्सोज. २१
एक बाल. ३०८
एर्कान. २५३
एडी. १६२
ऐन. २१८
ऐन जिन्नस. ३६०
ओतारी. ३७२

क.

कच्छी. १६६
कजाग. २३५
कटार. ११८
कंठाळ. ३६४
कडा. १९१
कंडा. १५५
कडेकरी. २०३
कडेलोट. १९१
क(कृ) तक. ४४
कत (द) वा. २८८
कत्ती ११६
कथिल. ५५
कदम्चप्सी पा० १२५
कदम् बोशी २५१
कर्दीम. २६७
कंदील. २८
कंदोरी. ८१
कपाई. १५६
कफ़षदोज ३८०
कबज. २०७
कबाहती. २७६
कबिला. २०१
कबुलाती. ३३७
कबूल. ३१३
कमर्बंदा. ५९
कमान १२०
कमानदार पाठ १८
कमाविशदार ३३१
करडा १६५
करडापरज. १२२
करणा १७५
करारत २८४
कर्जगिरिफ्तन २२६
कर्जदादन् २२५
कर्जहस्ना २२५
कर्तन् ४२
कर्दगर ३८२
कर्दन् पाठ ३१
कार्द ३५२
कर्वत २१४
कलम २१८-३२०
कलम्दान २१७
कलंदर ११
कलंद्री १०७
कलावंती ३२
कलगी ५३
कल्हयीगार (कर) ३७८
कशा ७६
कसणी ११०-१२८
कसर ३६०
कागदकुटे ३७२
कागळ(द) ३२०
काजा १५७
काजी १२
कातरी १२०
काना १११
कापड ७८
काबाडी १२०
काबिज २०७
कारंजें २०१
कारमुल्की ४
कार्मल्की पाठ ४
कार्कून ३३७
कार्खाना ३४-११९
कार्खानानीस २००
कार्भारी ६
कावा १६२
कासा १०६
कांसार ३६८--३८०
कांसें ५५
काहडणी १५६
काहवा ८७
किताब २११
किताबत पाठ १०९
किनारा ६२
किफायत २६५
किफाल (लाफ) २५३
किब्लेनुमा ३५५
किमशान् १५१
किम्सा (ख़ा)न १५१
किलाफ २५३
किलावा १३६
किली २१०
किल्ला १९०
कीर्दि पाठ १७४
कुजदान ८४
कुजा ८३
कुडक्या ४४
कुडती ६०
कुदळी २१३
कुदरत २३६
कुबल् पाठ ११५
कुंभार ३६१
कुमैत १६४
कुऱ्हाडी २१४
कुलुप २१०

कुल्कर्णी	३३२
कुवत्	२३३
कुवा	८५
कुस्ती	१३२
कुच	१८६
कैद	२५०-३०५
कैफ	८८
कैल	३३५
कैली	३५८
कोठ	११०
कोठीमहाल्	३५६
कोठीवाला	३५८
कोतवाल	१७०-३३२
कोयिता	२१४
कोरडा	१५१
कोरा कागद्	३२१
कोशीस	२६५
कौल	२७०
कौलें	२०४
कौश्दोज	पाठ १८०

ख.

खजीना	३४-१२५
खंजीर	११९
खडावा	३८१
खंडी	३६३
खतावणी	३१४
खंदक	११२
खपवा	७५
खबर	२१५
खबर्दार	१७-२१६
खंब	३८३
खम्मीर	२०३
खरारा	१५७
खरीदी	३५१
खरीफ	३३८
खर्च	२२०
खर्चपोते	३६
खर्चवर्स	२८१
खल्बता	१००
खसूसन्	२५१
खस्तह्	२३२
खांकर	१५९
खाटिक	पाठ १७१
खाती	३६१
खान्जादेवाडा	२०५
खाबगा	१०४-२१२
खाब	१०८
खाळ् नगारा	१७६
खावंद	२७४
खासदार	१८-१३१
खासबाग	२१२
खिजमत	१७
खिलात	२७१
खिसा	६७
खुता	पा० १६९
खुद्निसबत	२७४
खुर्दा	४१
खुर्पे	२१५
खष्तर	८६
खुष्बोय	१०
खूब	२५३
खूर्तनावा	१०९
खेडा	३२१
खैर	२८०
खैरात	३०३
खोईशा	पा०* पृष्ठ २१
खोगीर	१३५
खोजा	१७
खोजागिरी	२७३
खोयू	पाठ २८
खाही, (ख्वाही)	२४४

ग.

गं (गुं) गज्जू	७२
गज	७३
गंज	२४८-३३६
गड	११०
गडकोन	१११
गडखोळा	१४१
गडेकरी	१३५-२०३
गणती	३११
गनी (ली) म	१८७
गफ्लत	२३१
गम्	३३
गरम	३३
गरूर	२६३
गळथ	२६२
गल्ला	१११
गल्लाकटुवाणा	३४४
गस्ति	११७
गस्ती	११७
गाग्विणें	पाठ १४८
गांजा	१२२
गाडा	१७२
गादी	१२३
गाफीळ	२६२
गाळउशी	११३
गाशा	१५२
गिराः	पाठ ११३
गिरामी-	२२७
गिर्द	१८६
गिलावा	२०२
गुजरान्	२५९
गुजरात	२१६
गडगुडी	८१
गुप्ती	११७
गुमशद	२१८
गुर्गुजा	११८
गुर्दा	११६
गुलाब	११
गुलाम	२४
गुलाल	१२
गुळी	५२
गुल्ली	२७६
गसुल्	२५७
गसुल्खाना	२०६
गैबती	२७१

गैरमहसूल ३३१
गैरमाकूल २७७
गैरादा २२४
गोठ १८४
गोणी ३६४
गोदरी ३८३
गोपुर पाठ १६
गोफ १६२
गोमुख १७४
गोमेद ५२
गोल १८४
गोलंदाज १३१
गोशा ३१
गोशमाल २८३
गोष्पेच ६१
गोसा (षा) १२२
गोही (ग्वाही) २२७
गौंडी २०२
गौळी ३६६
ग्वाही २२७

घ.

घाटगस्ती १९८
घुगी १२८
घुंगुरू ४९

च.

चंग १४१
चडोळ १८५
चढणें २१५
चंद्रोज २५८
चपा १८५
चंबेली पाठ ५९
चमंग १३२
चमेटी १३७
चमेली १३
चरम्दोजी १०८
चरवय्या ३८४
चर्मपोस्तनी ६३
चर्या १९४
चवरडोळ १३०
चवळ ३१
चरखी ३२२
चाकर १६
चाचा ३६७
चादर ५९
चांदणी १०३
चारोळ ९४
चाबुक १५९
चाबुकस्वार १३९
चांभार ३७२
चावडी ३८३
चासणीकार ८७
चाहर २४२
चिकंदोजी शाळ ६६
चिकंबी (?) ११८
चिट्नीस ६
चितारी ३८१
चित्ता १०७
चित्तेवान् १०२
चीन ७६
चिराग् २८
चिरे २०४
चिलखत १२७
चिल्ला १२१
चुगली २७२
चुना ९७
चुनाळ १६
चूप ३०४
चेहलखत १२७
चोटिया. १५६
चोथवा ३६२
चोपदार १३
चोर जासूद १७
चोर हरकार १८
चोळी ६८
चोवा ९१
चौक २०६
चौकटी २०९
चौकी २५
चौगुळा ३३२
चौत्रा २११
चौरंग २५
चौरांबर्दार २०

छ.

छत्र्या २०
छपरपलंग २६
छबीना १८४
छागल ८३
छात्रक १६३
छावा १३३
छींट ६५
छुरी पाठ ७१

ज.

जकायत ३३८
जकीरा १९८
जखम १८७
जंगर पा० * पृ० २५
जंगल ३४६
जंग्या ११३
जजीरा ११०
जंजेरिया ५०
जड्या ३७८
जदीद २६६
जनानी ३१
जनावरें १०१
जनुवा ३५४
जबर्जंग १३१
जवानी २९१
जंबुरा १३१
जमखाना १११
जम्दाड ११७
जमा २२०
जमातदार १७८
जमान २२७
जमावर्स २८८
जमीन जुम्ला ३३३
जमीन झाडा ३३८

जर ५४
जरारा पाठ ११७
जरीदा २३५
जर्कमर ४९
जर्खाना ५४
जर्गखाना पाठ ३९
जर्दा १६५
जलद २२६
जलाजल् १४९
जवादी ९१
जवाहिरखाना ४२
जवे ४७
जह्मत ९९
जहरी १६७
जहाज पाठ ९५
जांगल ३४६
जान २९९
जानुबंध १२७
जाफरा ९३
जाब २८७
जाबिता २२२
जाम्दार ३४-३७-४३-५७
जामदारखाना ५६
जासूद (स) १६
जास्त २९९
जाहर्जें ३५३
जिनगर ३७५
जिना २०८
जिन्नस २४६
जिरायीत ३३३
जिरात्खाना ११४
जिराह १२६
जिरे १२७
जिरेहगार ३८२
जिलीद ३२५
जिलीद पुस्त ३२५
जिल्हे ३००-३२३
जीन १२५
जीनगर ३७५
जीभि ११४
जुजदान ३१६
जुदतर २४०
जुम्लेदार १७७-१८२
जुवारी ३७२
जुलूम २१९
जुल्हाल पाठ १२१
जुल्हायी ३७०
जेठी १३२
जेरबंद १४७
जेहेपटी ७४
जोडा ३०२
जोहरी ४३
जोहारी ३७८
ज्वान २५६

झ.

झगा ५८
झडती २२२
झडपा २१०
झरा २०४
झरोखे २०७
झारे ३७४
झूट २५३
झूला २६
झूली १३६

ट.

टांक ३६१
टांकण १६७
टोकरा ३५२
टोकरे हुंशील ३५३
टोप १२८

ठ.

ठंडा ३३

ड.

डगला ६०
डफडें १७६
डीकदानी ३१८
डेरा १०५
डोल ८३
डोली ३०
डोल्हारा पा० २३

ढ.

ढाल १२६-३८४
ढोल १७४

त.

तक्या ११२
तक्सीम २२३
तक्सीर ३०५
तख्त २४
तख्तहवालदार २५
तख्ता ७६
तख्शीर ३०५
तंग १५१
तंगकडी १५१
तटाक २०४
तट्टू १६९
तट्सर्नोबत २०१
तदबीर २६४
तद्वर्ती पा० ६८
तनाव १०५
तपसील ३१५
तफावत ३१७
तबक ८९
तबल् १५४
तबीब ९८
तबुख ३२४
तमाखु ८९
तमाम २३५
तमाशा २७०
तरकी ३०९
तरट १५८
तर्फदार ३३१
तर्कश १२१
तर्कशकमानबार्दार पा० २०

तर्कशबारदार पा०१७
तर्तीब ११
तर्दुद २१७
तर्मा पा० ५५
तलब २६६
तलावा १८५
तवाजा (जू) २७१
तष्खिस ११
तसालिमा २५२
तसू ७३
तसैर ३३६
तस्वी ६२
तस्रीभ पा० १४०
तस्त २६
तहकूप २६२
तहद ३५६
तहनाळ १२४
त (तो) हबंद ६८
तहवेळी २२१
ताकिदी २६५
ताजा १५३—२४५
ताजी १६७
ताजीम २७१
तानवड ४८
ताफ्ता ६४
ताबा २७५
तांबट ३६८
तांबा ५४
तांबूलदान ९६
तांबोळी ३७०
तारकसी ३७१
तारखाना २१३
तारीख ३१८
तारीफ २४८
तालिम १३२
तालिमखाना १३२
तालिख ३२०
ताव ३२२
ताळा ३१०
ति (त) माचा ७१
तिरंदाज १८०
तिवाशी ११२
तीर १२१
तीषा २१४
तु (टु) मणी १७२
तुमार २२२
तुरकी १६८
तुरा ४४
तुरा (ता) रा १७५
तुर्कमान १४४
तुर्कीचाली १६३
तूमार २२२
तूळ ७२
तेजी १६८
तेरीज ३१०
तेली २६९
तेषा २१४
तैवर्ख २८६
तोक २६१
तोड (र) र (ड) १५५
तोफ १३०
तोबरा १५७
तोळबंद ४७
तोष ६३
तोसदान ७०

थ.

थटी ३६६
थिरमा ६१

द.

दखल २३१
दगल्बाजी २७६
दगा २३२
दटावणी २५०
दफाते २१४
दफीना ३६
दफ्तर २१६
दफ्तर्दार २१६-२३१
दबीर ३
दमामा १७३
दरवाजा २०७
दरहाल पा० १२३
दरुनी १
दरुबंकी १३
दर्या ३५२
दवा पा० ६८
दवाखाना ९७
दवादवी ८१
दवासन १४१
दंशन पा० ८३
दस्कला १४३
दस्त २५०
दस्तअमल ३४९
दस्तनी १२३
दस्तपंजा २५९
दस्तपा (पे) शी २५१
दस्ता ९७-३२१
दस्ताना १२२
दस्तावेज १२६
दस्तेकरी पा०६२
दाटा २५०
दाणव ७६
दाब १७०
दाभोटा १६०
दाल १६१
दारू ९८-१३०
दावण (दाणव) ७६-१४५
दास्तान ३६
दिमत २१६
दिरसाल २८६
दिवटी २३
दिवटे पा० २०
दिवाणवाडा २०५
दिलेर २३६
दुकान २६७
दुटा ७५

दुडकी १६३
दुतु ५९
दुद्दा १२५
दुदुमा ११७
दुपटा ६७
दुम् (दुयम्) २४२
दुमची १५१
दुराही २७८
दुरुस्त २३९
दुर्मा ६४
दुवळ् ४०
दुवा २५२
दुष्मान् २६८
दुस्ता ६१
देव्हडी २०७
देहंदगी २०३
दोस्त १८७
दौड १८९
दौत २१८
दौर ७६
दौलतबंकी १४
द्यानती २९२

ध.

धडणी पा० ९२
धणु १२०
धनगर ३७९
धबधबा २०९
धम्धमा ११७
धरण ३९
धांडोरा ३८३
धान्य ३६४
धुग्धुगी ४४

न.

नखरा पा० १३२
नख्त ३८-२२९
नख्तकटूबाणा ३४४
नख्वाही २४४
नग ४३
नगदी ६२
नंगणा पा० १४८
नगारा १७४
नजर्गुजार २८१
नजर्दौलत २८२
नजूमी १२
नथ ४६
नदाभ ३७५
ननबाद २५६
नफर १६
नफराई ३३७
नफा २२८
नफेरी १७४
नरम ७७
नरमीना ७८
नवटांक ३६१
नवार १६०
नाईकवाडी १८२
नाइलाज ३०७
नाकंद १६८
नाकर्दि ३५२
नागा ३१८
नाग्विणें २७८
नाजीर ५
नाडा १३६
नामजादी १८८
नामोशा पा० १५४
नाल १४३-१५८
नालबंद १४०
नालमेख १५८
नाव ३५३
नाहक २९८
निकालु ३५०
निगा २४९
निगावन् पा० १६३
निगाहवान् ३३०
निजेजाबिता २२३
निम्चा ११६
निविसिंदा ३७-५७
- ११५-२१६-३५७
निशान्दार २१
निःशंक धावणें १६३
निस्बत २७३
निळा १६४
नील ५१
नीळा १६४
नौकरी ३७४
नुर्चर्मा ३२
नेजदार २४
नेजा पा० १११
नेफा ७७
नेस्तनाबूद २४४
नौबती १३५
नौगजी २०६
न्यहाल तज्करा ३४७
न्याहळी पा० ७५

प.

पखाल ८२
पखाली ८४
पंचहजारी १७८
पंजा १२१
पट्टा ११७
पट्टी १५-१२९-३४९
पट्टे (ट्टे).गार ३७४
पट्टे (टे) दार ६२
पठाड ३६५
पडकोट १९३
पड (र) दा १०६
पडदळें १२५
पतकेणी ३५१
पत्ते १२८
पदक ४४
पंद १८९
पनाळ २०९
परगणा ३२८
परज १२२

परवर्षी २६७
परवानगी २९३
परवेशी पा० १३५
पर्वर्दा ३३७
पलंग २६
पलंगपोश ७८
पलाण १७३
पलोदार ६१
पश्मी ७९
पहार २१५
पहुंच्या ४७
पहूच २३५
पाकी २७८
पाखर १५२
पाखनीशी २९०
पागा १३८
पाच ५१
पाचिर पा० ३७
पाटवूं ६८
पाटील ३३२
पाणशाळा ८५
पादशाह १
पान ३२१
पायबंद १४२
पायमाली २७५
पायरी पा० १०४
पायली ३६२
पालखी ३०
पावडे २१३
पावशेर ३६१
पावसवनीस पा० ७
पांवा १७६
पासबान २१
पासोडी ६७
पाहरी १७०
पितळ ५४
पीकदानी २७
पींकदानीबर्दार पा० १६
पीठ (पुस्त?) ७४
पीर ८
परशीस पा० १५१
पुष्कराज ५१
पुश्तपनाह ३०९
पुस्त ७४
पुस्तंग १५२
पेटारा ३२६
पेंठ ३२७
पेंढारी पा० १७२
पेश ७४
पेशवा २
पेशखाना १०७
पेशपर्दा १०५
पेशबंद १४७
पेशलव १६२
पेस्तर ३४५
पैके २२९
पैगंबर ११
पैंजणें ५०
पैजारा ३८१
पैजालु पा० १७३
पैदागिरी ३४०
पैवस्तगी २६६
पोतदार ३८
पोलाद ५६
पोल्हारा ५०
प्यादा १८१
प्याला ८८
प्रताप ३९
प्रर्जी पा० ६५

फ

फकीर १२
फजीहत २४९
फतू ६०
फर्त २९१
फरसी ११८
फराश १०३
फरासखाना १०२
फरो (फ्रो) क्त ३५९
फर्गोल ६९
फर्जंदा पा० २१
फर्मान २१९
फर्मावणा २८२
फर्शी ११८
फलम ४१
फाजी १९२
फात्या २५७
फायिदा २२८
फितवा १८८
फितनंत २७४
फिरंग ११५
फिरंगी ३५४
फिरतीकोटी ३६६
फिर्याद ३००
फिलसोज २७
फिसाती २३३
फील १३४
फीलखाना १३४
फीलहाल २३१
फुटाणगार ३७७
फुंदणा १४८
फुलारी ३७०
फुली ४६
फुल्या १२६
फुर्सत २४३
फेरदेणा २२९
फेरीस्त ३१०
फौज १७९
फौजरू १८४
फौत ९९

ब.

बंकी पा० १८
बक्सीस ३०३
बखर } ३१०
बखेर }
बखेरदार पा० १३

M1 ५०२४

बख्त ३०८
बख्तर १२७
बख्तवार २३७
बग (गै) र २७३
बटाई ३३४
बद अमल् २७७
बद हवा ११
बद ३२२
बंदखलास २६१
बंदा २४ पाठ २१
बंदर ३२८
बंदिखाना २६१
बंदिस्त २७७
बंदुख १३०
बद्गोई २४७
बंध २०६ पाठ १०५
बनाम २३८
बरकत २९०
बरखंदाज १३०
बर्खुर्दार २६०
बर्चा ११९
बर्चीवाला १८०
बर्दास्त २८४
बर्नजंग ३४७
बहुकूम २९५
बल्दा ३२७
बलूते ३३५
बसला ७९
बस्तन् ४१
बस्तनी ३२५
बाअद २३८
बाका १७५
बाकी ३४०
बाकीबकाया ३४२
बाग २१२
बागजस्त १३३
बागदार ११५
बागवान् ३७६
बागायित ३३४
बाजक (ग) र्दन २९५
बाजकैल ३३५
बाजवान् पाठ २५
बाजषान् ३०
बाजार ३६७
बाजू पाठ ७५
बाजूबंद ४६
बाजे ३००
बाजेखर्च ३१५
बाजेगरी ३८२
बाड १०६
बाडूस १०८
बाण ११९-१२९
बाद ९
बादल् १०
बादी ३८४
बा (ध) द ३१३
बार ३१९
बारगीर १७९
बारीक ७६
बार्दरखत ३४६
बार्दिगरी २३५
बालंगरेज २०८
बा (वा) ला ५०
बालिस्त ११३
बालेकिल्ला ११२
बालेतंग १७०
बाव ८५
बाशा ९८
बासी २४५
बिघाड १८८
बिजवरा ४५
बिजली १०
बित ३२३
बिनी ३२९
बिरादर २५६
बिरुद १५५
बिलाकुसूर २३६
बिल्लोर ५२
बिसाद २३०
बुक्काफरो (फ्रो)स ३७१
बुटेदारनिलख ६६
बुट्टा २५६
बुधला ३६३
बुधली ३६३
बुरुखा ६९
बुरुज ११९
बुरूड ३७६
बुलगार ७१
बुलंगा ३६७
बेअकल् २४१
बे अदबी ३०४
बे इ्जत २७२
बेगमी ३०१
बेडी २६१
बेतणी ७२
बेमवसर २६३
बेरीज ३०९
बेलदार २०२
बेवकूफ २४१
बेसर ४५
बेहतर २४७
बेहबूद २९७
बैलका (गा) ३५८
बोर १६४
बोहरी ३८०

भ.

भंग पाठ ५५
भंगी २१३
भटारी ३७७
भर्जरी ६३
भागतिला पाठ ३४
भांगलीला ३५
भांडे पाठ ८५
भाला ११९
भालेकरी १८३
भीड २४९

भीडणें १३६
भुनास १३७
भुसारी ३७७
भेटी ३४०
भोंवरकडी १४१

म.

मकूपक २६२
मक्सूद २६३
मखमल् ६४
मखळाशी २८९
मख्फी २४३
मगविंवी १९६
मग्रिबा ३५५
मजकूर २५४-२९५
मजबूद २९७
मजमुदार ३
मजरा ३२९
मजरी पा० १७१
मजाळसी ७-पा० ४
मजूर्दार ३३६
मण ३६३
मणियार ३७२
मत्ता ३५४
मदत ३०६
मंदीळ ५८
मना २९०
मन्बाळ १२४
मफलाद २५५
मबादा २३८
ममला पाठ १६२
मर्द ३१
मर्दबान ९४
मऱ्हामत २५५
मवसर २६३
मशाक ८२
मशक्कश २६८
मशरीख ३५४
मशरीफ ३१२
मशाकती २३२
मशारून निळे २५४
मशाळे २३
मसाला २६४
महजर २८९
महताब ९
महल २६०
महशर्त पाठ १५३
महस २९०
महसूल ३३९
महाल २६०
महाल्दार १५
महाल मजकूर ३४३
महावत १३५
माअदज् पाठ ११८
माकूल २७७
माची १९२
माजी २३२
माडी २०७
मादवान् १६८
माल २३०
मालिस्त ३५९
माह ३१८
माहीदार २२
मिजान पाठ ५२
मिराखोर १३८
मिल्ना २५१
मीम्जूमा २९२
मीना ५३
मीन्कबाल ३४५
मुकटा ६८
मु (मो) काबिला ३०५
मुकाम १८६-३१५
मुकासा पा० पृ० २६
मुजन्ना २३६
मुजरद ३०१
मुजाफत ३१६
मुजिन्नस १६७
मुजुमदार ३-३३०
मुज्मामा १४२
मुंडासें ५८
मुतालीक. ८
मुदत. २४३-३१७.
मुदी ४७
मुदबखी ८०
मुदबख्खाना ८०
मुबादला २६८
मुरीद ८
मुर्दा पाठ ५२
मुलाखत २५१
मुलामा ३७८
मुलाम्गार ३८१
मुलाहिजा ३०५
मुलुखगिरी ३४६
मुल्ला १२
मुश्कील २९२
मुशह्दर ३२३
मुशाहिरा २२१
मुष्क ९०
मुस्तकबील ३४५
मुस्तफे १४६
मूठ ३६५
मेख १०९
मेखस ११०
मेजवानी २६९
मेट १९५
मेबाद २२४
मेलकार १२३
मेला १३३
मेवा ८६, पा० ५५
मेस्तक ३१३
मेहतर ३८३
मेहमान् २६९
मेहमानी २६९
मेहरबानगी २६७
मेहराब २११
मेहरी ३२
मेहू ११

मैदान २११
मो(मु)करर् २८५
मोगरेल १३
मोचल १०५
मोझा ३०६
मोठा ७७
मोती ४६
मोफर्द ३१२
मोबलग ३०६
मोम्दानी २१
मोम्बत्ती २१
मोय्यनजाबिता २८८
मोर्चा १९५
मोरव ८७
मोर्तब ३११
मोर्तब्बर्दार २२
मोसुमा १२३
मोहतर्फा ३३८
मोहताद ३०२
मोहनमाळ ४१
मोहरा ४०
मोहल ७५
मोहला ३१४
मोहसबा २२०
मौज ३१
मौजा ३२७
म्यान १२४
म्याना ६१

य.

यखत्यार २६८
यख्तियार २६८
यादी ३१२
यार्दी २१६

र.

रकमाला ३५१
रकाना ३२३
रखणा २२१
रखतवान् २१७
रंगार्र । ३७४
रदकर्ज २२६
रदबदल १११
रबी ११८
रवानगी २६६
रवाशुद्गी ३१३
रसदी ३६६
रसद्गी २८७
रसानगी २१३
रसायन महाल पा. ६४
रसोई ८१
रस्ता २१२
रहवाल् १६६
राबिता २४१
रायजनी २८०
रास्ता १८५
रास्ती २७६
राहुटी १०४
रिका(की)ब १५०
रिकीबदाल् १५०
रिकेबदार १४०
रिश्कील पाठ १५५
रुपया ४०
रुपेरीनिळख ६५
रुमाल ३२६
रूपा ५४
रेवणी ११३
रेशिमदाल् १६१
रोख २३३
रोजकीर्द ३११
रोजा २८०

ल.

लगड १११
लंग २५०
लंगर ११०-११६-३०३
लगाम १४४
लगामपट्टा १५३
लढाई १८१
लष्कर १७७
लसणिया (ण्या) ५२
लाखोटा २८१
लादणें १११
लाबूद २१७
लायख २३३
लाल ५१
लाले १५०
लावणी ३५१
लाहरी ४१
लुकसान ३६०
लुगारी २१८
लोड ११२
लोणारी ३७३
लोह ५६

व.

वकूफ २४१
वजनी ३५८
वजाई २११
वजीर १७७
वज्जू २५८
वरख ३२२
वरात ३१७
वर्ग १५
वलीअहद २
वल्ली ८
वशीयत् २८१
वशीहत १८१
वस्ताद २५७
वहिली १७१
वहिली महाल १७१
वहिलवान् १७१
वळी ३६५
वाकानवीस ४
वाकिफ ३०१
वाकी ४८
वाके (क) नीस पाठ ४
वाजगस्त २८४

वाजंत्रें १७५
वांटणी २२३
वाडी ३२९
वाणा पृ० ११ टी० *
वाणी ३७०
वाहवा २३९
वाव पाठ ९
वि (इ) जार ५९
विलायत ३२७
विस्वा ३५०
वृश्चिकंबी पाठ ७८
वेगलवार १६
वेढा १९५
वेसण ३६५
वैनजाविता पा० ११२
वैवज २६४
वेतारी ३७३
व्याज २२८

श.

शंबनी ३३
शबा १८६
शरबत ८८
शरबतखाना ८६
पाठ ५५
शरा २८५
शराबखाना ९५
शराबदार ९५
शस्त ४८
शामीना १०४
शायी २१७
शायंद २२७
शाल ६३
शास्ती पाठ १३१
शाहगिर्द २५७
शाहजादा २
शाहतीर ११९
शाहिरू २२०
शिकलकार ३७६
शिकस्त १८९
शिकार १०१
शिकारखाना १००
शिकारबंद १३८
शिकारी १००
शिकेदोती २१८
शिक्का ३१९
शिंगशिंगोटी ३५०
शिजदा २५२
शिडी २१५
शिपी ३७२
शिरभारी पाठ १६८
शिरीन्गार ३७७
शिळा पाठ ८२
शिलेदार १८०
शुकुर (गर) २४१
शुल्ल ३१९
शेतकरी ३३८
शेर १०१-२७५-३६२
शोर २७५
शौर २४१

ष.

षिमाल ३५५
षीसा ८८
षुतर १७२
षुतर्खाना १७२
षुमारी ३३४

स.

सक्का ८२
सक्ती २८१
सखलाद ६४
सखी ५
सखत २३७
सखतशीर २३७
सखती २३७
संगतास २०३
संगवसरी ५५
संगरात पाठ १०२
संचणी ३५१
सच्चा (साचा) २५३
सजा २७२
संजूदा-पा० * पृ० २१
सज्जा २०८
सडका १४९
सदर २०५
सदर्हू २९४
संदूक ७०
सनीन १५४
सनीना १३७
सन्वादवाकी ३४२
सफा २४३
सफाय ५३
सब २५०
सबनीस ७
समयी २७
समेळ १७६
सरक ३६६
सरहद ३४६
सरंजामी २९३
सरायंदा ३२
सराफ ३६८
सरेकार ३७९
सरोसर १३४
सर्खवास १४
सर्खे (र्खा) ळ ५
सर्जा १५५
सर्नौबत १७७-१८१
सर्पेदार १३
सर्पोस ७९
सर्फराजी २८३
सर्फा ३०२
सर्बारी २३६
सर्दली १५०
सर्हेवाल्दार ३५
सल्ल १२५
सलाम २५२
सलाबी ६१

सलिता ११०
सला १८७
सवाल १११
समकर्दन ७२
साखता १४८
सागळ १६०
साज ३०२
साजिसी ३०६
साठावा ११४
साडी ६७
सादीलवार ३४३
सामर ७०
सानान ११८
सायवान १०५
सार्वीन १७३
साल ३१८
साल गुदस्त ३४१
साल मजकूर ३४१
सावान पा० ७०
साहेब १
सिनाजोरी २४४
सिपायी १८०
सिफला २३४
सिराचा पा० ७२
सिरायूचा १०७
सिर्से ५५
सीखचिराग २८
सीम २४३
सीसा ९८
सीसफूल ४५
सुका २४६
सुखासन ३०
सुघर पा० पृ० २०
सुजनी ११२
सुतार १६१
सुभेदार १८३-३२९
सुमार ३५९
सुरत ३३
सुरंग ११७
सुरी १२०
सुर्नीस १
सुलतानढवा ११६
सुला (रा) ख २११
सुल्तानढवा ११६
सूतीदाल १६१
सैतान २४०
सैफ १६१
सीखता ७९
सोटा ११८
सोनार ३६८
सोनेरीनिलख ६५
सौदागर ६
स्वारी १८५
स्वैर २७९

ह.

हक २९८
हज (जु) या ३४८
हजाम ३७९
हजारी १७९
हणंवार पा० १८१
हणा १४७
हत्तिणी १३४
हत्यार ११५
हमाम २५८
हमेशा २४७
हमू १३९
हयासा १५२
हरकत २९२
हरगिज २३९
हरडा १४८
हरबंकी पा० ११
हरबाब २४६
हरम्महाल २०६
हरामखोर २३४
हरीफ २४०
हरोल पा० १००
हर्कत २९२
हर्कारा १५
हर्बकी पा० ११
हलालखोर २३४
हवस (हौस) २००
हवा पा० १०६
हवालगीर ११४
हवालदार ३५-३६ ४२-५६-पा० ५५ पा० ६४ १०३-११४ १८२-२०० ३३०-३५७
हवेली ३२८
हशम १८१
हंसनाक १०१
हस्तकडें ४८
हाजीर ३२०
हालखुद ३०४
हाली २३१
हाशील ३४९
हिमायत २६४
हिरा ५१
हिलाल २३
हिलाली २३
हिला ३१४
हिशोब २१९
हिसर्णे १६९
हुका पा० ८५
हुकूम २८२
हुकूमबर्दार २८३
हुकूमत ३
हुज (जा) ती २८७
हुजराति २७९
हुजूरी १५
हुडुक १०६
हुनरबंद ३८४
हुमा (उमा) ५३-१५४

हुयल् स्वार	पा० १७	हुशार	२१६	हौद	८५
हुल्स्वार	१७१	हेजीव	६	हौदखाना	पा० ५४
हुर्मत	२७२	हैवान	२४०	हौदा	१३८
हलक	१८७	होन	३८		

समाप्त

टीपा.

[खालीं दिलेले आंकडे श्लोकांचे आहेत.]

१. ज्ञेय = जाणावा। ईरित = म्हटलेला। तु = पादपूर्णार्थ अव्यय, तर। दरुनी + इति + आहुः = 'दरुनी' असें ह्मणतात।

२. परिज्ञेय = जाणावा। नामकः = (ह्या) नांवाचा। तथा = त्या प्रमाणें, तसाच।

३. स्यात् = होय, असतो। अभिज्ञ = कुशळ, जाणता।

४. मूळ अर्था वरून 'वाकनीस' ह्याचा अर्थ पाकासिद्धीची देखरेख ठेवणारा कामगार असाही झाला आहे.। परिकीर्तित, कीर्तित = प्रसिद्ध, ह्मटलेला। अधिकृत = नेमलेला। प्रकथ्यते = ह्मटला जातो.

५. मतम् = मानिलेलें। ध्वज° = निशाणांच्या समुहांचा अधिकारी। 'सरेंळ' किताब आंग्रे यांस होता। प्रोक्तः = म्हटलेला.

६. संदेश = निरोप, आज्ञा। दूत = वकील।

९. भवेत् + अग्नि = अग्नि होय।

१०. उच्यते = म्हटलीजाते।

१३. वेत्रधर व दण्डधर असे दोघे। वेत्रधर यास छडीदार ही म्हणतात।

१४. अभिधीयते = म्हटला जातो। अपि = पादपूर्णार्थ अव्यय, ही।

१९. कळाची = पीकदानी। आतपत्र = छत्र।

२०. सः = तो। तर्कश् भाता। कमान = धनुः। पाठभेद दिला आहे तो स्पष्ट असून निराळे शब्द देतो।

२१. असौ = तो, हा। राज्ञः = राजाचा। इति + एव = असेंच।

२२. माही = मासा। राजचिन्हापैकीं 'माही' हें एक होय। तें धरणारा माहीदार तो मकरध्वजी.।

२३. स्युः = होत, आहेत।

२४. द्वावेतौ = हे दोन। नाम्ना = नांवानें।

२५. यः = जो। आसंदिका = वेत्रासन।

२६. गण्डूष = चूळ।

२७. 'फतीळ सोज' असतें तर बरें।

३०. दोळी आणि सुखासन हीं दोन्ही भाषांत सारखींच।

३४. परिभाषित = ह्मटलेला।

३५. तस्य = खजीन्याचा।

३६. तदीय = खर्चे पोत्याचा।

३७. तस्यैव = खर्चे पोत्याचाच। तत्रत्य = तेथील। ह्या श्लोकांत खर्चपोते हवलदार, खर्चपोते जामदार, खर्चपोते निविशींदा असा अन्वय घ्यावयाचा। असें पुढें ही।

३८. 'नख्त-संज्ञ' बहुव्रीहि।

३९. तदर्ध = होनाचें अर्ध। पाद = पाव, चतुर्थांश।

४१. वाच्या = म्हणावी। लाहरी (?)। पणः = पैजेचें द्रव्य इ०।

४२. सूक्ष्म° = बारीक विचार करणारांनीं।

४४. कतक नांव आहे ज्यास। ग्रैवेयक = कंठभूषण। ललामक = कपाळापर्यंत पडणारें भूषण।

४७. अंगद = बाहुभूषण।

४९. प्रालंबिका = नाभीपर्यंत येणारी सुवर्णाची माळ, कण्ठा।

५०. शृंखलिका = सांखळ्या। तुलाकोटि = तोरड्या। हंसक = वाळे।

५१. द्वयोः = दोन्हीं भाषांत। गारुत्मत = गरुडपाच (हिरवा)

५२. प्रवाल = पोंवळें।

५८. उष्णीष = शिरोवेष्टण, पागोटे।

६१. ऊर्णा = लोंकर। शलाकी = सळयी आहे ज्यास।

६२. गन्धोली = गांधीण माशी। चर्मशोस्तनी = खोंकडाचें कातडें ?।

६३. शश = ससा।

६४. रांकव = मृगांच्या रोमांपासून झालेलें.।

६५. उदात्ततम् = म्हटलेलें।

६९. नीशार = दुलई, रजई।

७०. समूरु = सांबर।

७१. अविक = मेंढा।

७२. अरत्नि = हाताचें माप। आयत = लांब।

७३. 'गज' मोठ्या अक्षरांनीं छापिला पाहिजे होता।

७६. परिकर = घेर, घोळ। "केली विजार वरि दीर हि" नलोपाख्यान.

७७. प्रांत = शेवट, कड। स्यूत = शिवलेलें

७८. रेशमी कापड तें 'सर्व नर्मांना' नावानें मोडतें.

७९. पटच्चर = जीर्णवस्त्र। चेल = वस्त्र।

८२. जलद = पाणी देणारा, गाळणारा।

८३. भृंगार = झारी।

८४. मुद्गपंजर ?

८७. काह्वा = काफीचा काढा, काफी।

९०. मात्मिक (?)

१००. खल्लोपल = खलबत्ता। तुगयु = व्याध।

१०६. कांडपट = चिकांचा पडदा।

१०७. प्रतिसीरा = कनाथ।

१०८. कूर्चित = चीण घातलेलें। वाडूस म्हणजे तंबूच्या खांबा खालतीं ठेपसा देतात तो।

१०९. मंकुणिका = मांकण।

११५. ईली = आंखूड खड्ग करवालिका।

११८. गुर्गुजा = ताकाच्या रवीसारख्या आकाराचा शस्त्र विशेष। वृश्चिकांबि (?)

१२२. मनुष्याच्या दोरीचा आघात लागूं नये म्हणून जो बाहुबंध विशेष तो दस्ताना। त्सरु = थरू, मूठ।

१२३. कशिपु = गादी, वस्त्र।

१२४. फलक = ढाल।

१२७. दंशन = चिलखत।

१२९. अराबा = तोफखाना।

१३६. कक्ष्या = मध्य-बंधनोपयोगी चर्मरज्जु।

१३७. आलान = बंधनाला आधारभूत जो स्तंभ तो।

१३९. जांघिक = जंघा-बलानें राहणारा।

१४१. परिस्तोम = पृष्ठावरील आस्तरण। निगाल° = गलजत्रुसंधि।

१४४. प्रोथ = घोड्याचें नाक।

१५२. वरत्रा = मध्यबंधनोपयोगी चर्मरज्जु।

१५४. ढक्का = यशः पटह।

१५५. कंडा = कंठा।

१५९. वेगसारचर्म। वेगसर = खेंचर

१६४. कर्क := शुभ्र।

१६८. वडवा = घोडी।

१६९. स्थौरी = जलादिभारवाही।

१८५. अनु + आसार = सर्वतो व्याप्ति।

१८६. सौप्तिक = रात्रियुद्ध।

१८८. अभिक्रम = चालून जाणें।

२०६. कक्ष्या = अन्तर्गृह।

२०८. वल्मीक = वळचण, पपडवी।

२११. कुड्यनीड = कोनेडा।

पा० १०५. उत्सेध = उंची, उंच स्थान।

२१४. आसाद = हल्ला (?)।

२१८. निर्यास = गोंद, डीक।

२२९. न्यास = ठेव।

२३३. वैशस = अडथळा, भेद।

२४२. द्रुम = द्रुयम्।

२४७. विप्रलाप = विरोधोक्ति।

२५८. पञ्चांगक्षालन = हस्तद्वय चरणद्वय आणि मुख हीं धुणें।

२५९. अतिक्रांत = गत।

२६२. मकूप = महकूफ।

२६३. रिक्त = निर्द्रव्य।

२६४. आसित = (?)

२६६. आकर्षपत्र = बलात्कारानें ही घेऊन येण्याविषयीं आज्ञापत्र, वारंट।

विप्रविष्ट, प्रविष्ट = पावलें (ती मिती)

२६८. प्रत्याम्नाय. = प्रतिनिधि, बदला.

२७४. 'आफत्' पाठबरा। चक्रेति ?

२७५. उपहाति = दुःख, मर्दन। आडंबर = अधिकार, अधिकारा खालचा प्रदेश ? संरंभ = क्रोधावेश, आवेश।

२७९. पश्चात्कृति = आडून, गुप्तरीतीनें, केलेलें कर्म.

२८०. 'अकल' नावाची।

२८२. प्रेरण = सांगणें, आज्ञा देणें।

२९३. 'संदेह' या शब्दा बद्दल संदेश असावेंसें वाटतें।

२९८. लुंठण = लुटणें।

३०५. 'संगति' असें जे।

३१३. 'बादं' असावें।

३१८. शून्यदिन = खाडा।

३१९. अलं-कृति = शेवट करणें, बंद करणें।

३२३. तुर्यभाग = चतुर्थांश।

३२८. वेलानगर = भरती येऊन पोंचते ज्या गांवास तें।

३३१. स्थायुक = शेखदार, थोडे गांवावर अधिकार ज्याचा असा अधिकारी।

३३३. वृष्टि-मातृक = पावसानेंच पिकणारी जमीन, शेतजमीन।

३५४. द्वैप्य = बेटांतील।

३७०. तंतुवाय = कोष्टी।

३८२. ऐंद्रजालिक = गारुडी

३८३. खलक = महार, चांभार वगैरे.

समाप्त.

शुद्धिपत्र.

[खालीं शुद्ध केल्याप्रमाणें फेरफार करून ग्रंथ वाचावा.]

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
१	१८	शाद्धितः	शाब्दितः
२	१	राजमुद्राधरो	राजमुद्रांधरो
३	६	तख्न	तख्तं
३	१७	सुखासन	सुखासन
५	१२	गारुत्मक	गारुत्मत
५	टी०	३३	३६
७	२	गज	गज
७	२३	डोले	डोलो
९	४	स्याश्र्चूर्ण०	स्याच्चूर्ण०
९	११	खल्वोपल०	खल्लोपल०
९	१५	स्याद्वीपि०	स्याद्द्वीपि०
१०	१७	अवना०	अवान्त०
१०	१८	०उपर्बहणम्	०उपत्र्हणम्
१२	२९	जांधिकः	जाङ्घिकः
१२	टी० ८४	सारनम्	सारसनम्
१४	२६	पारसिकः	पारसीकः
,,	२८	ठांकणः	टांकणः
१६	८	१७४	१८४
१७	२३	स्थान्नि०	स्थान्नि
१९	४	खर्चः	खर्चः
२२	७	खमूदनम्	खमूसनम्
२८	१०	बाजकलैं	बाजकेलं
२९	टी० १७३	प्रवशा०	प्रवेशा०
३०	१८	रज्यु०	रज्जु०

समाप्त.

कै. म. म. द. वा. पोतदार
ग्रंथ संग्रह